

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»
Навчально-науковий інститут гуманітарних і соціальних наук
Кафедра філософії і педагогіки

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
кваліфікаційної роботи ступеня бакалавра

здобувачки освіти Федотової Дарини Миколаївни

академічної групи 034-21-1 ІГСН

спеціальності 034 Культурологія

за освітньо-професійною програмою Культурологія

на тему «Українська документальна фотографія періоду незалежності як засіб формування національної свідомості (за матеріалами преси та соцмереж)»

Керівники	Прізвище, ініціали	Оцінка за шкалою		Підпис
		рейтинго вою	інституційною	
кваліфікаційної роботи	Годенко-Наконечна О. П. канд. мистецтвознавства, проф. кафедри філософії і педагогіки НТУ «Дніпровська політехніка»	95	Відмінно	
Рецензент	Буланова Н. М. канд. іст. наук, директор Музею історії міста Кам'янське, експерт УКФ			
Нормоконтролер	Сахарова К.О.			

Дніпро
2025

ЗАТВЕРДЖЕНО:
завідувачка кафедри
філософії і педагогіки

_____ Ольга НЕСТЕРОВА

« 20 » червня 2025 року

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу ступеня бакалавра

здобувачу освіти Федотовій Дарині Миколаївні

(ПІБ)

академічної групи 034-21-1 ІГСН

спеціальності 034 Культурологія

за освітньо-професійною програмою Культурологія
на тему **«Українська документальна фотографія періоду незалежності як засіб формування національної свідомості (за матеріалами преси та соцмереж)»**

затверджену наказом ректора НТУ «Дніпровська політехніка» від 02.05.2025 р. № 334-с

Розділ	Зміст	Термін виконання
План, Вступ	Підготовча робота, робота з літературою	Травень 2025
Розділ 1	Теоретик-методологічні засади дослідження	Травень 2025
Розділ 2	Історичні аспекти розвитку документальної фотографії в Україні періоду незалежності	Травень 2025
Розділ 3	Документальна фотографія як інструмент формування національної свідомості в Україні	Травень 2025
Загальні висновки	Узагальнення результатів роботи, оформлення роботи	Червень 2025

Завдання видано

(підпис керівника)

Олена, ГОДЕНКО-НАКОНЕЧНА

(ім'я, ПРІЗВИЩЕ)

Дата видачі 12.02.2025

Дата подання до екзаменаційної комісії 19.06.2025

Прийнято до виконання

(підпис здобувача освіти)

Дарина ФЕДОТОВА

(ім'я, ПРІЗВИЩЕ)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка: 76 с., 8 табл., 2 рис., 4 додатки, 38 джерел.

Ключові слова: УКРАЇНСЬКА ДОКУМЕНТАЛЬНА ФОТОГРАФІЯ, НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ, ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ.

Об'єкт дослідження – документальна фотографія в українському медіапросторі періоду незалежності.

Предмет дослідження – механізми впливу документальної фотографії на формування національної свідомості українців.

Мета дослідження – виявлення специфіки та механізмів впливу документальної фотографії на формування національної свідомості українців з 1991 року до сьогодення.

У кваліфікаційній роботі здійснено аналіз розвитку української документальної фотографії періоду незалежності як одного з ключових засобів формування національної свідомості. Розглянуто історичні, соціокультурні та інформаційні передумови становлення документальної фотографії в Україні, зокрема в контексті політичних трансформацій, суспільних зрушень та війни з Росією. Виявлені інфраструктура фотожурналістики, основні етапи еволюції української документальної фотографії та її роль у суспільстві.

Новизна роботи полягає у комплексності дослідження сучасного українського візуального контенту, а саме української документальної фотографії періоду незалежності (з різних медіа та соціальних мереж) у контексті її впливу на формування національної свідомості, емоційного залучення аудиторії та розвитку критичного мислення щодо історичних і поточних подій.

Практична цінність очікуваних результатів полягає в можливості їх використання для розробки навчальних курсів з медіаграмотності, візуальної культури, культурології та історії української фотографії. Матеріали дослідження можуть бути корисними для фотожурналістів, кураторів, культурологів та медіафахівців у їхній професійній діяльності. матеріалом з певної тематики в культурології і мистецтвознавстві.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	11
1.1. Документальна фотографія як форма візуальної комунікації: теоретичні аспекти	11
1.2. Методологічні підходи до аналізу документальної фотографії.....	14
1.3. Національна свідомість у контексті візуальної культури: концептуальні основи	17
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ФОТОГРАФІЇ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.....	24
2.1. Етапи розвитку української документальної фотографії (1991-2024)	24
2.2. Трансформація тематичних напрямків у документальній фотографії України.....	30
2.3. Інституційна інфраструктура фотожурналістики та документальної фотографії в Україні.....	34
РОЗДІЛ 3. ДОКУМЕНТАЛЬНА ФОТОГРАФІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В УКРАЇНІ.....	41
3.1. Репрезентація національної ідентичності в документальній фотографії українських медіа	41
3.2. Документальна фотографія як відображення соціополітичних трансформацій в Україні	48
3.3. Вплив військових конфліктів на розвиток документальної фотографії та національну свідомість.....	55
3.4. Цифрова епоха: роль соціальних медіа у поширенні та сприйнятті документальної фотографії.....	64
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ.....	81

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗМК – засоби масової комунікації

ІТ – інформаційні технології

НСЖУ – Національна спілка журналістів України

НСПУ – Національна спілка фотохудожників України

УНІАН – Українське незалежне інформаційне агентство новин

ФСУ – Фотоспілка України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В епоху глобалізації та інтенсивного розвитку цифрових технологій візуальна комунікація набуває особливого значення у формуванні суспільної свідомості. Документальна фотографія як один із найбільш переконливих медіаінструментів стає потужним засобом конструювання національної ідентичності та колективної пам'яті. Для України, яка з 1991 року проходить складний шлях національного самовизначення, переосмислення історичного досвіду та утвердження державності, дослідження ролі документальної фотографії у формуванні національної свідомості набуває особливого значення.

Період незалежності України позначений численними соціокультурними трансформаціями, політичними кризами та військовими конфліктами, які знайшли відображення у візуальних образах. Від ейфорії перших років незалежності до революційних подій 2004 та 2013-2014 років, від анексії Криму до повномасштабного російського вторгнення – документальна фотографія не лише фіксувала історичні моменти, але й формувала наративи національної єдності, ідентичності та опору. Аналіз цих асамовизначення та консолідації українського суспільства.

Особливої актуальності тема набуває в контексті сучасної гібридної війни, де боротьба за свідомість громадян ведеться в тому числі й через візуальні образи. Документальна фотографія стає не лише інструментом збереження пам'яті, але й потужним засобом мобілізації суспільства, формування громадянської позиції та протидії дезінформації. Розуміння механізмів впливу документальної фотографії на національну свідомість має важливе значення для розвитку медіаграмотності та критичного мислення громадян.

Трансформація медіасередовища, поява соціальних мереж та демократизація процесу створення й поширення візуального контенту також

суттєво вплинули на функціонування документальної фотографії в інформаційному просторі. Фотографія перестала бути прерогативою професійних медіа, а стала інструментом громадянської журналістики та особистого висловлювання. Дослідження цих процесів у контексті формування національної свідомості є важливим для розуміння динаміки розвитку українського суспільства в період незалежності.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблематика документальної фотографії та її впливу на формування національної свідомості перебуває на перетині кількох наукових дисциплін: культурології, медіазнавства, соціології, психології, історії. У світовому контексті теоретичні засади дослідження візуальної культури та фотографії заклали такі дослідники, як Р. Барт, С. Зонтаг, Ж. Бодріяр, Н. Мірзоефф, С. Пінк та інші.

Семіотичні аспекти фотографії ґрунтовно досліджені в працях Р. Барта, який у роботі «*La chambre claire. Note sur la photographie*» розглядає фотографію як комунікативну систему зі специфічними кодами та знаками. Соціокультурний вимір фотографії аналізує С. Зонтаг у праці «*On photography*», де вона розглядає етичні аспекти документальної фотографії та її вплив на суспільну свідомість. Ж. Бодріяр у роботі «*Симулякри і симуляція*» розвиває концепцію симулякрів, яка дозволяє по-новому поглянути на природу документальної фотографії в епоху постмодерну. Н. Мірзоефф у праці «*An Introduction to Visual Culture*» формулює методологічні підходи до аналізу візуальної культури, які можуть бути застосовані до дослідження документальної фотографії.

Візуальна етнографія як метод дослідження соціокультурних процесів через фотографію розроблена в працях С. Пінк, зокрема в роботі «*Doing Visual Ethnography*». Цей підхід особливо актуальний для дослідження документальної фотографії як інструменту формування національної свідомості, оскільки дозволяє аналізувати візуальні образи в контексті культурних практик.

В українському науковому дискурсі проблематика документальної фотографії та її впливу на формування національної свідомості розглядається переважно в контексті медіадосліджень та культурології. Значний внесок у розробку питань медіаосвіти та медіаграмотності зробили такі українські дослідники, як М. О. Осюхіна, яка досліджувала особливості впровадження медіаосвіти та використання естетичного підходу в навчальному процесі.

Етичні аспекти фотожурналістики та проблеми висвітлення смерті у фотоматеріалах медіа аналізують В. Гридчина та А. Власова. Методичні аспекти фотожурналістики розроблені в працях В. В. Гридчиної. Однак комплексне дослідження документальної фотографії як інструменту формування національної свідомості українців у період незалежності досі не здійснено, що зумовлює необхідність заповнення цієї наукової прогалини.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення специфіки та механізмів впливу документальної фотографії на формування національної свідомості українців з 1991 року до сьогодення.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. Систематизувати теоретико-методологічні засади дослідження документальної фотографії в контексті формування національної ідентичності.
2. Проаналізувати історичні аспекти розвитку документальної фотографії в Україні періоду незалежності.
3. Визначити основні етапи еволюції української документальної фотографії та її вплив на формування національної свідомості.
4. Дослідити трансформацію тематичних напрямків у документальній фотографії України.
5. Проаналізувати інституційну інфраструктуру фотожурналістики та документальної фотографії в Україні.
6. Дослідити особливості репрезентації національної ідентичності в документальній фотографії українських медіа.

7. Проаналізувати документальну фотографію як відображення соціополітичних трансформацій в Україні.

8. Дослідити вплив військових конфліктів на розвиток документальної фотографії та національну свідомість.

9. Проаналізувати роль соціальних медіа в поширенні та сприйнятті документальної фотографії в контексті формування національної свідомості.

Об'єкт дослідження – документальна фотографія в українському медіапросторі періоду незалежності.

Предмет дослідження – механізми впливу документальної фотографії на формування національної свідомості українців.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, що поєднує методи культурології, медіазнавства, соціології та історії. Для досягнення поставленої мети використано такі методи:

- 1) історико-культурний метод, що дозволив розглянути еволюцію документальної фотографії в контексті соціокультурних трансформацій України періоду незалежності;
- 2) системно-структурний метод, який дав можливість проаналізувати документальну фотографію як складну систему комунікації з власною структурою та функціями;
- 3) семіотичний аналіз, що дозволив виявити знаково-символічні аспекти документальної фотографії та їх вплив на формування національної свідомості;
- 4) контент-аналіз, який було застосовано для дослідження тематичних та змістовних аспектів документальної фотографії в українських медіа;
- 5) компаративний аналіз, що дозволив порівняти різні періоди розвитку документальної фотографії в Україні та виявити їх специфіку;

- 6) візуальний аналіз фотографічного матеріалу, спрямований на виявлення художньо-естетичних та комунікативних особливостей документальної фотографії.

Теоретичне значення роботи полягає в систематизації теоретико-методологічних засад дослідження документальної фотографії в контексті формування національної свідомості, а також у розробці концептуальної моделі аналізу візуальних наративів, що конструюють національну ідентичність.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їх використання для розробки навчальних курсів з медіаграмотності, візуальної культури, культурології та історії української фотографії. Матеріали дослідження можуть бути корисними для фотожурналістів, кураторів, культурологів та медіафахівців у їхній професійній діяльності.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 68 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Документальна фотографія як форма візуальної комунікації: теоретичні аспекти

Документальна фотографія як явище візуальної культури та форма соціальної комунікації має складну природу, що поєднує об'єктивне відображення дійсності та суб'єктивне авторське осмислення. У контексті дослідження її впливу на формування національної свідомості необхідно проаналізувати теоретичні підходи до розуміння природи документальної фотографії, її функцій та комунікативних особливостей.

Саме поняття «документальна фотографія» передбачає певну автентичність, достовірність та нейтральність відображення дійсності. Проте, як зазначає С. Зонтаг, «фотографія – це не тільки образ (як картина), інтерпретація реальності; вона також є слідом, чимось безпосередньо скопійованим з реальності, як відбиток стопи або посмертна маска» [20, с. 154]. Ця подвійна природа фотографії – як об'єктивного відбитку реальності та водночас її суб'єктивної інтерпретації – створює особливий потенціал для впливу на формування колективних уявлень та ідентичностей.

Р. Барт у праці «*La chambre claire. Note sur la photographie*» вводить поняття «*punctum*» – той елемент фотографії, який «пронизує» глядача, викликає особистий емоційний відгук, та «*studium*» – культурний, соціальний, політичний контекст, у якому існує фотографія. Саме через взаємодію цих двох аспектів документальна фотографія здатна ефективно впливати на формування національної свідомості, поєднуючи емоційний вплив із соціокультурним контекстом [10, с. 47-48]. У контексті формування національної свідомості особливого значення набуває саме «*studium*», який

дозволяє інтерпретувати фотографію в рамках певних культурних кодів та національних наративів.

Документальна фотографія функціонує як медіатекст, що має свою граматику, синтаксис та семантику. За визначенням Н. Мірзоєффа, «візуальна культура стосується подій, у яких інформація, значення або задоволення шукаються споживачем у взаємодії з візуальними технологіями» [Цит за 14, с. 3]. Документальна фотографія як елемент візуальної культури не просто відображає реальність, але й конструює її, формуючи певні візуальні наративи та дискурси.

У контексті формування національної свідомості особливого значення набуває комунікативна функція документальної фотографії. С. Пінк у праці «Doing Visual Ethnography» наголошує на необхідності розглядати фотографію не як ізольований візуальний артефакт, а як елемент складної системи соціальних та культурних практик. «Фотографії, – пише дослідниця, – не є просто візуальним змістом, але матеріальними об'єктами, вбудованими в соціальні та культурні контексти» [Цит. за 33]. Такий підхід дозволяє аналізувати документальну фотографію як активний елемент формування національної свідомості, що функціонує в контексті ширших соціокультурних процесів.

Ж. Бодріяр у своїй теорії симулякрів порушує питання про природу реальності в епоху масового виробництва та споживання образів. За його визначенням, «симулякр – це не те, що приховує істину, а те, що приховує відсутність істини» [1, с. 166]. У контексті документальної фотографії ця теза набуває особливого значення, оскільки ставить під сумнів саму можливість «документування» реальності в умовах постмодерну. Проте парадоксальним чином саме ця «симулятивна» природа сучасної візуальної культури дозволяє документальній фотографії ефективно формувати національні наративи та ідентичності, створюючи переконливі візуальні образи нації.

Варто відзначити, що в українському контексті документальна фотографія часто набуває особливого значення як інструмент деколонізації

культурної свідомості. Через візуальні образи відбувається переосмислення національної історії, формування власних культурних кодів та символів, відмінних від імперських наративів. Як зазначає М. Осюхіна, «медіаосвіта має стати інструментом формування критичного мислення та національної самосвідомості» [33], і документальна фотографія є одним із ключових елементів цього процесу.

Документальна фотографія виконує кілька важливих функцій у процесі формування національної свідомості:

1. Інформаційна функція – фіксація та поширення інформації про значущі події в житті нації, що стають частиною колективної пам'яті та ідентичності.
2. Ідентифікаційна функція – створення візуальних образів, з якими можуть ідентифікувати себе представники національної спільноти.
3. Емоційно-експресивна функція – емоційний вплив на аудиторію, формування емпатії та солідарності з представленими на фотографіях людьми та подіями.
4. Ціннісно-орієнтаційна функція – трансляція та закріплення національних цінностей, норм та ідеалів через візуальні образи.
5. Консолідуєча функція – об'єднання представників нації навколо спільних візуальних символів та наративів.

Особливістю документальної фотографії як інструменту формування національної свідомості є її позірна об'єктивність та достовірність. На відміну від текстових наративів, які сприймаються як суб'єктивні інтерпретації реальності, фотографія часто сприймається як «вікно в реальність», безпосередній доказ того, що «це було насправді». Ця особливість робить документальну фотографію потужним інструментом формування колективних уявлень та ідентичностей.

Однак, як зазначає С. Зонтаг, «фотографії самі по собі не можуть пояснити нічого, вони невтомно запрошують до дедукції, спекуляції та

фантазії» [20, с. 23]. Це означає, що вплив документальної фотографії на формування національної свідомості завжди опосередкований культурними кодами, соціальними практиками та дискурсами, в рамках яких ці фотографії інтерпретуються.

Таким чином, документальна фотографія як форма візуальної комунікації є складним феноменом, що поєднує об'єктивне відображення дійсності та суб'єктивну інтерпретацію, індивідуальне сприйняття та колективні наративи. Саме ця складна природа робить її ефективним інструментом формування національної свідомості, здатним впливати на колективну пам'ять, ідентичність та ціннісні орієнтації.

1.2. Методологічні підходи до аналізу документальної фотографії

Дослідження документальної фотографії як інструменту формування національної свідомості потребує розробки комплексної методології, що дозволяє аналізувати візуальні образи в контексті соціокультурних процесів. У даному підрозділі розглянемо основні методологічні підходи, які можуть бути застосовані для аналізу документальної фотографії в контексті формування національної свідомості українців.

Семіотичний підхід дозволяє аналізувати документальну фотографію як систему знаків і символів, що мають певне культурне значення. Згідно з теорією Р. Барта, фотографія функціонує як текст, що має денотативний (буквальний) та конотативний (символічний) рівні значення [1, с. 70-73]. На денотативному рівні фотографія представляє «те, що було» – конкретних людей, події, місця. На конотативному рівні вона набуває символічного значення, вписуючись у певні культурні коди та наративи.

У контексті формування національної свідомості особливого значення набуває саме конотативний рівень, на якому документальна фотографія функціонує як елемент національного наративу. Наприклад, фотографія українського прапора над будівлею парламенту в 1991 році на денотативному

рівні фіксує конкретну подію, а на конотативному стає символом здобуття незалежності та національного суверенітету.

Дискурсивний аналіз розглядає документальну фотографію як елемент ширших соціальних дискурсів, пов'язаних із владою, ідентичністю, національною пам'яттю тощо. Цей підхід, розроблений у працях М. Фуко та розвинений у рамках культурних досліджень, дозволяє аналізувати, як через фотографії конструюються, підтримуються або оскаржуються певні версії національної ідентичності.

Дискурсивний аналіз документальної фотографії передбачає дослідження контексту її створення, поширення та сприйняття, а також її взаємодії з іншими текстами та дискурсами. Важливим аспектом є аналіз того, які соціальні групи, ідеї та цінності репрезентовані у фотографіях, а які маргіналізовані або виключені. Наприклад, аналіз репрезентації різних етнічних, релігійних та соціальних груп у документальній фотографії України дозволяє виявити домінуючі уявлення про те, хто є «справжнім українцем» і як конструюється національна спільнота.

Візуальна етнографія, запропонована С. Пінк, розглядає фотографію як елемент культурних практик і соціальних взаємодій [33]. Цей підхід передбачає дослідження того, як фотографії створюються, поширюються, сприймаються та використовуються в повсякденному житті людей. Особливу увагу приділяють аналізу того, як через взаємодію з фотографіями формуються та підтримуються соціальні ідентичності, у тому числі національна.

Візуальна етнографія передбачає не лише аналіз самих фотографій, але й дослідження практик фотографування, архівування, демонстрації та інтерпретації фотографій у різних соціокультурних контекстах. Цей підхід особливо актуальний для дослідження ролі документальної фотографії в соціальних мережах, де користувачі активно взаємодіють з візуальним контентом, коментуючи, поширюючи та реінтерпретуючи його.

Наративний аналіз розглядає документальну фотографію як елемент оповіді, що має певну структуру, сюжет, героїв та ідеологічне послання. Цей підхід дозволяє аналізувати, як через фотографії конструюються національні наративи – історії про походження, становлення та розвиток нації, її героїв, перемоги та трагедії.

Наративний аналіз документальної фотографії передбачає дослідження того, які події та особи вибрані для репрезентації, як вони представлені, яка хронологія та причинно-наслідкові зв'язки між ними встановлюються. Цей підхід дозволяє виявити, як через фотографії формується уявлення про національну історію та ідентичність. Наприклад, аналіз фотографій Революції Гідності дозволяє виявити, як конструюється наратив про боротьбу українського народу за свободу та європейські цінності.

Контент-аналіз дозволяє систематично аналізувати великі масиви візуальних матеріалів, виявляючи частоту та контекст появи певних образів, символів, тем. Цей підхід особливо корисний для дослідження документальної фотографії в медіа та соціальних мережах, де щодня публікуються тисячі зображень.

Контент-аналіз документальної фотографії може включати кількісний аналіз (підрахунок частоти появи певних образів, символів, тем) та якісний аналіз (дослідження контексту, в якому з'являються ці образи, та значень, які їм надаються). Наприклад, аналіз частоти та контексту появи національних символів (прапор, герб, вишиванка тощо) у документальній фотографії різних періодів незалежності України дозволяє виявити динаміку формування національної символіки та її значення для національної свідомості.

Порівняльний аналіз дозволяє досліджувати документальну фотографію різних періодів, регіонів, медіа, виявляючи спільні та відмінні риси, тенденції розвитку, трансформації візуальних образів та наративів. Цей підхід особливо корисний для дослідження еволюції документальної фотографії в Україні від періоду здобуття незалежності до сьогодення.

Порівняльний аналіз може включати дослідження документальної фотографії різних історичних періодів (наприклад, 1990-х, 2000-х, 2010-х років), різних типів медіа (друковані видання, телебачення, соціальні мережі), різних регіонів України. Такий аналіз дозволяє виявити, як трансформувалися візуальні образи та наративи національної ідентичності в різних контекстах.

Інтерсекційний аналіз розглядає документальну фотографію в контексті множинних соціальних ідентичностей та ієрархій. Цей підхід, розроблений у рамках феміністичної теорії та постколоніальних досліджень, дозволяє аналізувати, як через фотографії конструюються не лише національні, але й гендерні, класові, етнічні та інші ідентичності.

Інтерсекційний аналіз документальної фотографії передбачає дослідження того, як різні соціальні категорії (національність, гендер, клас, етнічність тощо) взаємодіють у візуальних репрезентаціях. Цей підхід дозволяє виявити, як через фотографії конструюються ієрархії всередині національної спільноти, які групи включаються до національного наративу, а які маргіналізуються.

Таким чином, дослідження документальної фотографії як інструменту формування національної свідомості потребує комплексного методологічного підходу, що поєднує різні методи аналізу візуального матеріалу. Такий підхід дозволяє розглядати документальну фотографію не лише як відображення реальності, але і як активний елемент формування національної ідентичності, що функціонує в контексті ширших соціокультурних процесів.

1.3. Національна свідомість у контексті візуальної культури: концептуальні основи

Дослідження впливу документальної фотографії на формування національної свідомості потребує чіткого розуміння самого поняття «національна свідомість» та його взаємозв'язку з візуальною культурою. У цьому підрозділі розглянемо концептуальні основи дослідження національної

свідомості в контексті візуальної культури та окреслимо теоретичну рамку для аналізу ролі документальної фотографії у формуванні національної ідентичності українців.

Для ілюстрації теоретичних положень та демонстрації еволюції документальної фотографії як засобу формування суспільної свідомості в роботі представлено репрезентативну добірку історичних фотодокументів (Додаток А). Ці зображення охоплюють період від середини ХІХ до початку ХХ століття та демонструють ключові етапи становлення документальної фотографії як самостійного жанру візуальної комунікації. Зокрема, фотографія невідомого автора з Мексикансько-американської війни 1847 року (Додаток А.1) ілюструє ранні спроби документування військових подій, роботи Роджера Фентона часів Кримської війни (Додаток А.2) та Метью Брейді періоду Громадянської війни в США (Додаток А.3) показують формування канонів військової фотожурналістики, а знімок Джеймса Френсіса Герді з Першої світової війни (Додаток А.4) демонструє зрілість документальної фотографії як засобу фіксації та трансляції травматичного досвіду. Аналіз цих фотодокументів дозволяє простежити, як документальна фотографія поступово перетворювалася з технічного засобу фіксації на потужний інструмент формування колективної пам'яті та національної свідомості.

Національна свідомість є складним соціокультурним феноменом, що включає когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти. У найзагальнішому розумінні національна свідомість – це система уявлень, цінностей, переконань, що формують відчуття належності до певної національної спільноти. Вона вміщує усвідомлення спільної історії, культури, мови, території, а також емоційну прив'язаність до цих елементів національної ідентичності.

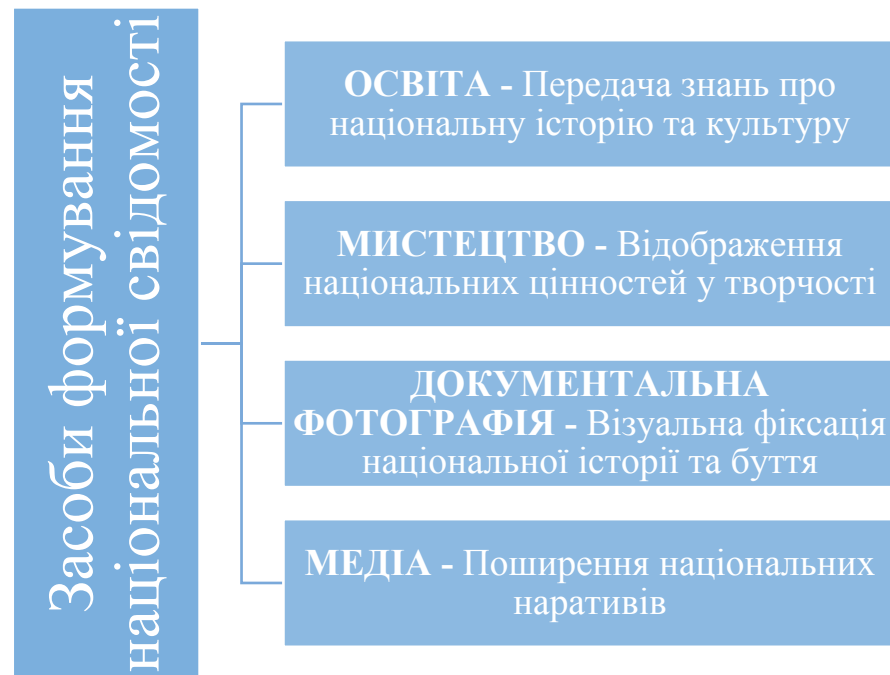

Рис. 1. Засоби формування національної свідомості

У контексті візуальної культури національна свідомість формується значною мірою через візуальні образи, які репрезентують націю, її історію, територію, культурні особливості. Як зазначає Н. Мірзоєфф, «візуальна культура зацікавлена у візуальних подіях, у яких інформація, значення або задоволення шукаються споживачем у взаємодії з візуальними технологіями» [Цит. за 14, с. 3]. Документальна фотографія як один з елементів, зокрема візуальної культури відіграє важливу роль у формуванні національної свідомості, створюючи та поширюючи візуальні образи нації (Рисунок 1).

Для розуміння механізмів впливу документальної фотографії на формування національної свідомості важливим є концепт «уявлених спільнот», запропонований Б. Андерсоном. За його визначенням, нація є «уявленою спільнотою», оскільки «члени навіть найменшої нації ніколи не будуть знати більшості своїх співвітчизників, зустрічатися з ними або навіть чути про них, але в уяві кожного живе образ їх спільності» [7, с. 6]. Документальна фотографія відіграє важливу роль у формуванні цього «образу спільності», візуалізуючи націю, її територію, історію, культуру.

У контексті України як постколоніальної держави формування національної свідомості через візуальну культуру має особливе значення. Як зазначає Г. Чаттерджі, «постколоніальний націоналізм створює свою власну сферу суверенітету в культурі, де нація демонструє свою відмінність від Заходу» [Цит. за 13, с. 6]. У випадку України цей процес ускладнюється необхідністю деколонізації не лише від західного впливу, але й від імперського російського дискурсу.

Документальна фотографія в цьому контексті стає важливим інструментом деколонізації візуальної культури, формуючи власні візуальні наративи національної ідентичності, відмінні від імперських. Як зазначає Е. Саїд, «культура працює дуже ефективно, щоб сформувати та закріпити ідентичність» [Цит. за 12], і документальна фотографія є одним із ключових елементів цього процесу.

Для аналізу впливу документальної фотографії на формування національної свідомості важливим є розуміння того, як конструюється національна ідентичність через візуальні образи. С. Холл виділяє п'ять основних способів конструювання національної ідентичності через наративи:

1. Наратив нації – розповідь про націю, її історію, традиції, символи, яка надає значення повсякденному досвіду.
2. Наголос на походженні, континуїтеті, традиції та позачасовості – представлення національної ідентичності як первісної, незмінної, вічної.
3. Винайдення традиції – представлення нових практик як давніх традицій.
4. Міф про походження – розповідь про походження нації, її народу, характеру.
5. Ідея чистого, первісного народу – представлення національної ідентичності як пов'язаної з певною етнічною групою [10].

Документальна фотографія бере участь у конструюванні всіх цих наративів, візуалізуючи національну історію, традиції, територію, людей.

Наприклад, фотографії історичних подій (проголошення незалежності, Помаранчева революція, Революція Гідності) формують «наратив нації»; фотографії традиційних обрядів, костюмів, архітектури наголошують на «континуїтеті та традиції»; фотографії археологічних розкопок, історичних пам'яток підтримують «міф про походження».

У контексті формування національної свідомості документальна фотографія виконує кілька ключових функцій:

1. Ідентифікаційна функція – створення візуальних образів, з якими можуть ідентифікувати себе представники національної спільноти. Фотографії звичайних українців у різних ситуаціях (під час протестів, війни, повсякденного життя) дозволяють глядачам ідентифікувати себе з цими людьми, відчутти себе частиною національної спільноти.

2. Символічна функція – візуалізація національних символів, створення нових візуальних символів нації. Фотографії національного прапора, герба, інших символів, а також людей, подій, місць, що стають символами нації (наприклад, Майдан, кіборги, воїни ЗСУ), формують символічний вимір національної свідомості.

3. Наративна функція – створення візуальних наративів про націю, її історію, сучасність, майбутнє. Фотографії історичних подій, значущих моментів національної історії формують наратив про становлення та розвиток нації.

4. Емоційна функція – викликання емоційної реакції, формування емоційної прив'язаності до нації, її символів, території, культури. Фотографії, що зображують героїзм, страждання, радість, гордість, інші сильні емоції, формують емоційний зв'язок з національною спільнотою.

5. Мобілізаційна функція – мобілізація національної спільноти для досягнення певних цілей, захисту національних інтересів. Фотографії, що зображують загрози національній безпеці, героїзм

захисників, єдність нації перед лицем загрози, можуть мобілізувати суспільство для спільних дій.

Важливим аспектом дослідження впливу документальної фотографії на формування національної свідомості є аналіз візуальних тропів – повторюваних візуальних мотивів, образів, композицій, що набувають символічного значення в контексті національного наративу. Наприклад, у контексті України такими візуальними тропами є:

- 1) Образ «нескореного українця» – фотографії людей, що чинять опір, протестують, борються за свої права, свободу, незалежність.
- 2) Образ «української землі» – фотографії українських пейзажів, сільської місцевості, що символізують зв'язок з територією, її природною красою.
- 3) Образ «української культури» – фотографії традиційних обрядів, костюмів, архітектури, що символізують культурну самобутність.
- 4) Образ «української єдності» – фотографії людей різного віку, статі, соціального статусу, об'єднаних спільною метою, ідеєю, дією.

Такі візуальні тропи формують певний візуальний канон національної ідентичності, створюючи впізнавані образи «українськості».

У контексті формування національної свідомості також важливим є аналіз репрезентації «іншого» – тих, хто протиставляється національній спільноті, визначає її кордони. Як зазначає С. Холл, «ідентичності конструюються через різницю, а не поза нею» [11, с. 4]. Документальна фотографія часто бере участь у конструюванні цієї «різниці», візуалізуючи «інших» – ворогів, окупантів, представників інших націй.

У випадку України таким «іншим» часто виступає Росія, російські окупанти, представники проросійських сил. Фотографії російських військових, техніки, руйнувань, спричинених російськими обстрілами, формують образ «ворога», від якого відмежовується українська національна ідентичність.

Таким чином, національна свідомість у контексті візуальної культури є складним соціокультурним феноменом, що формується через взаємодію

різних візуальних образів, наративів, символів. Документальна фотографія відіграє важливу роль у цьому процесі, створюючи та поширюючи візуальні образи нації, її історії, території, культури, людей. Через ідентифікаційну, символічну, наративну, емоційну та мобілізаційну функції документальна фотографія впливає на формування когнітивних, емоційних та поведінкових компонентів національної свідомості.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ФОТОГРАФІЇ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

2.1. Етапи розвитку української документальної фотографії (1991-2024)

Розвиток документальної фотографії в Україні періоду незалежності відображає складні соціополітичні трансформації, які переживало українське суспільство протягом цього часу. Аналіз історичної еволюції документальної фотографії дозволяє виділити кілька ключових етапів, кожен з яких характеризується специфічними темами, естетикою, підходами до репрезентації дійсності та впливом на формування національної свідомості (Таблиця 1).

Таблиця 1 – Періодизація розвитку української документальної фотографії

Етап	Період	Характерні особливості	Ключові події	Провідні теми
I	1991-2000	Становлення незалежної української документалістики	Створення УАФП (1992), перші незалежні виставки	Національне відродження, соціальні трансформації
II	2001-2010	Професіоналізація та інституціоналізація	Заснування фотофестивалів, міжнародна інтеграція	Урбанізація, глобалізаційні процеси
III	2011-2020	Цифрова революція та нові медіа	Розвиток онлайн-платформ, соціальних мереж	Революція Гідності, конфлікт на Сході
IV	2021-2024	Воєнна документалістика	Повномасштабна війна, міжнародне визнання	Війна, біженці, руйнування, опір

Перший етап (1991-1999): Становлення національної документалістики.

Цей період характеризується формуванням основ української документальної фотографії в умовах здобуття незалежності та розпаду радянської системи. Документальна фотографія цього періоду зосереджувалася переважно на фіксації символічних подій, пов'язаних із становленням української державності, та відображенні складних соціально-економічних трансформацій, які переживало суспільство.

Ключовими темами документальної фотографії цього періоду були:

- Символічні акти утвердження державності (підняття національного прапора, прийняття Конституції, введення гривні);
- Соціальні наслідки економічної кризи 1990-х років (бідність, безробіття, мітинги);
- Повсякденне життя українців в умовах трансформації (ринкова торгівля, човникова комерція);
- Відродження національних традицій та релігійних практик;
- Зміни в міському та сільському ландшафті.

Як зазначає дослідник історії української фотографії В. Марущенко, «документальна фотографія 1990-х років відображає перехідний стан суспільства – між радянським минулим і невизначеним майбутнім» [12, с. 45]. Цей «перехідний стан» виражався у візуальній естетиці, що поєднувала радянські візуальні коди з новими національними символами та західними впливами.

Технологічно цей період характеризувався переважанням аналогової фотографії, публікацією в друкованих виданнях, обмеженими можливостями для поширення фотографій. Провідними фотографами цього періоду були Єфрем Лукацький, Олександр Гляделов, Віктор Марущенко, які заклали основи сучасної української документалістики.

У контексті формування національної свідомості документальна фотографія цього періоду відігравала важливу роль у візуалізації нової

державності, формуванні символічної репрезентації нації. Як зазначає Л. Коцаренко, «фотографія 1990-х років створювала візуальний словник незалежної України, її символів, героїв, повсякденних практик» [13, с. 67].

Другий етап (2000-2004): Професіоналізація та комерціалізація.

Цей період характеризується професіоналізацією української фотожурналістики, розвитком комерційних медіа, появою перших фотоагентств та професійних об'єднань фотографів. Політична стабілізація та економічне зростання початку 2000-х років створили умови для розвитку медіаринку та, відповідно, розширення можливостей для професійної документальної фотографії.

Тематично документальна фотографія цього періоду фокусувалася на:

- Політичному житті (вибори, парламентські засідання, політичні протести);
- Соціальних контрастах (зростання майнової нерівності);
- Культурному житті (фестивалі, мистецькі події);
- Спортивних подіях (особливо після успіхів української збірної з футболу);
- Інтеграції України в міжнародну спільноту.

Технологічно цей період став перехідним від аналогової до цифрової фотографії. З'явилися перші українські інтернет-видання, які публікували фотоматеріали, хоча їх аудиторія була обмеженою через низький рівень проникнення інтернету.

У контексті формування національної свідомості документальна фотографія цього періоду відіграла роль у візуалізації нової української ідентичності, що поєднувала національні традиції з європейськими прагненнями. Як зазначає О. Бреус, «фотографія початку 2000-х років візуалізувала європейські прагнення України, формуючи образ країни, що пододала радянське минуле і рухається до європейського майбутнього» [14, с. 112].

Третій етап (2004-2013): Від Помаранчевої революції до Євромайдану.

Помаранчева революція 2004 року стала переломним моментом для української документальної фотографії. Масові протести на Майдані Незалежності стали потужним візуальним символом демократичних перетворень та національного пробудження. Документальна фотографія цього періоду активно формувала візуальні наративи громадянського суспільства, демократичних цінностей, національної єдності.

Ключовими темами документальної фотографії цього періоду були:

- Політичні протести та громадська активність;
- Євроінтеграційні процеси;
- Культурне відродження та формування нової української ідентичності;
- Соціальні проблеми (міграція, урбанізація, демографічні зміни);
- Підготовка до Євро-2012 та проведення чемпіонату.

Технологічно цей період характеризувався масовим переходом на цифрову фотографію, розвитком інтернет-медіа, появою перших блогів та соціальних мереж, які стали новими платформами для поширення документальної фотографії. Важливою тенденцією став розвиток громадянської журналістики, коли звичайні громадяни з мобільними телефонами та цифровими камерами ставали свідками та документалістами важливих подій.

У контексті формування національної свідомості документальна фотографія цього періоду сприяла формуванню образу України як країни з активним громадянським суспільством, демократичними цінностями, європейськими прагненнями. Як зазначає М. Рябчук, «візуальні образи Помаранчевої революції стали символами нової української ідентичності, що ґрунтується на громадянських цінностях, а не лише на етнічних маркерах» [15, с. 78].

Четвертий етап (2013-2022): Революція Гідності, анексія Криму, війна на Донбасі.

Революція Гідності 2013-2014 років, анексія Криму та початок війни на Донбасі докорінно змінили українську документальну фотографію. Цей період

характеризується безпрецедентною інтенсивністю документування соціополітичних трансформацій, військових подій, національної мобілізації.

Ключовими темами документальної фотографії цього періоду були:

- Протести на Майдані, протистояння з силовиками, загибель Небесної Сотні;
- Анексія Криму та її наслідки для місцевого населення;
- Військові дії на Донбасі, життя військових та цивільних у зоні конфлікту;
- Внутрішньо переміщені особи та їхня адаптація;
- Волонтерський рух та громадянська мобілізація;
- Реформи та трансформації в українському суспільстві.

Технологічно цей період характеризувався повним домінуванням цифрової фотографії, активним використанням соціальних мереж для поширення візуального контенту, розвитком мобільної фотографії. Важливою тенденцією стало поєднання професійної документальної фотографії з громадянською журналістикою, коли звичайні громадяни, військові, волонтери фіксували події на свої телефони та камери.

У контексті формування національної свідомості документальна фотографія цього періоду відіграла ключову роль у формуванні нарративу про боротьбу України за незалежність, територіальну цілісність, європейський вибір. Як зазначає О. Михед, «фотографії Революції Гідності та війни на Донбасі сформували новий національний нарратив, центрований навколо ідеї гідності, свободи, опору агресії» [16, с. 45].

П'ятий етап (2022-2024): Повномасштабне російське вторгнення.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну, що почалося 24 лютого 2022 року, започаткувало новий етап у розвитку української документальної фотографії. Цей період характеризується безпрецедентною інтенсивністю документування військових дій, гуманітарної кризи, національної мобілізації та опору агресії.

Ключовими темами документальної фотографії цього періоду є:

- Військові дії та їхні наслідки для цивільного населення;
- Руїнування міст та сіл, культурної спадщини;
- Гуманітарна криза, евакуація населення;
- Воєнні злочини російської армії;
- Повсякденне життя в умовах війни;
- Національна мобілізація, волонтерство, допомога армії;
- Міжнародна солідарність з Україною.

Технологічно цей період характеризується активним використанням цифрових технологій, соціальних мереж, мобільних додатків для фіксації та поширення візуального контенту. Важливими тенденціями стали:

- Використання дронів для аерофотозйомки;
- Поєднання фотографії з відео, створення мультимедійних проєктів;
- Використання штучного інтелекту для аналізу та обробки візуального контенту;
- Розвиток нових форматів документалістики, адаптованих для соціальних мереж.

У контексті формування національної свідомості документальна фотографія цього періоду відіграє ключову роль у формуванні наративу про екзистенційну боротьбу України за виживання, збереження державності, захист європейських цінностей. Як зазначає К. Ботанова, «фотографії російсько-української війни формують новий національний міф, центрований навколо ідеї героїчного опору, жертвовності, єдності нації перед лицем екзистенційної загрози» [17, с. 23].

Таким чином, розвиток української документальної фотографії періоду незалежності відображає складні соціополітичні трансформації, які переживало українське суспільство. Від фіксації символічних актів становлення державності на початку 1990-х років до документування екзистенційної боротьби нації під час повномасштабного російського вторгнення, українська документальна фотографія не лише відображала, але

й активно формувала національну свідомість, створюючи візуальні наративи української ідентичності, історії, боротьби за незалежність.

2.2. Трансформація тематичних напрямків у документальній фотографії України

Еволюція тематичних напрямків української документальної фотографії періоду незалежності відображає зміни в суспільній свідомості, політичному житті, культурних пріоритетах. Аналіз цих трансформацій дозволяє глибше зрозуміти роль документальної фотографії у формуванні національної свідомості українців.

На початку 1990-х років документальна фотографія активно фіксувала процеси відродження національної ідентичності – перші масові заходи з використанням національної символіки, відродження релігійних традицій, декомунізацію міського простору. Ці фотографії формували візуальний наратив «повернення до національних коренів» після десятиліть радянської уніфікації.

З часом тематика національної ідентичності в документальній фотографії еволюціонувала від простої фіксації зовнішніх атрибутів (прапори, вишиванки, релігійні обряди) до більш глибокого дослідження сутності української ідентичності. У 2000-х роках з'являються фотопроекти, що досліджують регіональні особливості, етнічне різноманіття, трансформацію традицій у сучасному контексті.

Після Революції Гідності тема національної ідентичності в документальній фотографії набуває нового виміру – деколонізації від російського культурного впливу. Фотографи документують процеси декомунізації, перейменування вулиць, демонтажу радянських пам'ятників, відродження українських топонімів. Як зазначає дослідниця постколоніальних студій О. Забужко, «візуальне документування процесів деколонізації стає

важливим елементом формування нової, пост-імперської української ідентичності» [18, с. 34].

З початком повномасштабного російського вторгнення у 2022 році тема національної ідентичності в документальній фотографії набуває екзистенційного виміру – документування боротьби за збереження не лише культурної самобутності, але й фізичного існування нації. Фотографи фіксують руйнування культурної спадщини, знищення національних символів на окупованих територіях, але водночас і прояви національної ідентичності як форми опору – вивішування українських прапорів у окупованих містах, проведення українських культурних заходів у прифронтових зонах.

У 1990-х роках політична тематика в документальній фотографії зосереджувалася переважно на фіксації офіційних заходів – засідань парламенту, візитів іноземних делегацій, підписання міжнародних угод. Ці фотографії формували візуальний наратив становлення української державності, міжнародного визнання України.

Помаранчева революція 2004 року принципово змінила підхід до політичної фотографії в Україні. Фокус зміщується з офіційних осіб на масові протести, громадянську активність, рух «знизу». Фотографи документують не лише політичних лідерів, але й звичайних громадян, які стають активними учасниками політичного процесу. Як зазначає фотожурналіст Є. Лукацький, «Помаранчева революція змінила не лише політичний ландшафт, але й підхід до його документування – політика перестала бути справою еліт, вона вийшла на вулиці» [19, с. 78].

Революція Гідності 2013-2014 років та подальші події ще більше посилили цю тенденцію. Документальна фотографія цього періоду фіксує не просто політичні протести, але й народження нового типу громадянського суспільства – активного, самоорганізованого, здатного на самопожертву. Фотографи документують не лише масові акції, але й повсякденне життя Майдану – польові кухні, медичні пункти, бібліотеки, мистецькі акції.

Після початку російської агресії у 2014 році та особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році політична тематика в документальній фотографії набуває нового виміру – документування національного опору, волонтерського руху, взаємодії громадянського суспільства з армією. Фотографи фіксують не лише бойові дії, але й громадянську мобілізацію – волонтерські центри, збір допомоги для армії, громадські ініціативи з підтримки внутрішньо переміщених осіб.

Війна як тема української документальної фотографії з'являється у 2014 році з початком російської агресії на Донбасі та в Криму. Спочатку ця тематика була новою для українських фотографів, які не мали досвіду роботи в зоні бойових дій. З часом формується специфічна естетика та етика української військової фотографії, що відрізняється від традицій західної військової фотожурналістики.

Особливістю української військової фотографії стає фокус не лише на бойових діях, але й на гуманітарних аспектах конфлікту – долі цивільного населення, внутрішньо переміщених осіб, психологічних наслідках війни. Фотографи документують не лише фізичні руйнування, але й руйнування соціальної тканини, розділені родини, втрачені домівки.

З початком повномасштабного російського вторгнення у 2022 році військова тематика стає домінуючою в українській документальній фотографії. Фотографи фіксують масштабні руйнування міст, воєнні злочини російської армії, масові поховання, евакуацію населення. Водночас документується і героїчний опір українців – як військових, так і цивільних.

Важливою тенденцією стає документування не лише безпосередніх бойових дій, але й трансформації всього суспільства в умовах війни – мілітаризації повсякденності, зміни гендерних ролей, адаптації культурних та освітніх інституцій до умов війни. Як зазначає фотограф М. Дондюк, «війна змінила все в українському суспільстві, і завдання фотографа – документувати не лише руйнування, але й народження нового суспільства в умовах екзистенційної загрози» [20, с. 56].

У 1990-х роках документальна фотографія активно фіксувала соціальні наслідки економічної кризи – бідність, безробіття, трудову міграцію, занепад промислових районів. Ці фотографії формували візуальний наратив «виживання» в складних економічних умовах.

У 2000-х роках з поліпшенням економічної ситуації фокус зміщується на документування нових соціальних явищ – формування середнього класу, споживацької культури, урбаністичних трансформацій. Фотографи фіксують контрасти між новими елітними районами та занедбаними околицями, між розкішними торговими центрами та стихійними ринками.

Після Революції Гідності соціальна тематика в документальній фотографії збагачується новими аспектами – документуванням реформ, волонтерського руху, громадських ініціатив. Фотографи фіксують не лише проблеми, але й спроби їх вирішення «знизу», силами громадянського суспільства.

З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році соціальна тематика в документальній фотографії набуває нового виміру – документування адаптації суспільства до умов війни. Фотографи фіксують повсякденне життя в укриттях, роботу в умовах відключень електроенергії, навчання дітей у підвалах, святкування традиційних свят в умовах війни. Ці фотографії формують візуальний наратив стійкості та адаптивності українського суспільства.

У 1990-х роках документальна фотографія фіксувала процеси відродження традиційної культури – фольклорних фестивалів, народних ремесел, релігійних обрядів. Ці фотографії формували візуальний наратив «повернення до коренів» після десятиліть радянської культурної політики.

У 2000-х роках фокус зміщується на документування нових культурних явищ – сучасного мистецтва, урбаністичної культури, молодіжних субкультур. Фотографи фіксують не лише традиційну культуру, але й її трансформацію в сучасному контексті, взаємодію традиції та інновації.

Після Революції Гідності культурна тематика в документальній фотографії збагачується новими аспектами – документуванням мистецького активізму, культурної деколонізації, формування нової української ідентичності, що поєднує національні традиції з європейськими цінностями. Фотографи фіксують не лише мистецькі події, але й їхній соціальний та політичний контекст.

З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році культурна тематика в документальній фотографії набуває нового виміру – документування культури як форми опору. Фотографи фіксують мистецькі акції у прифронтових зонах, концерти у метро під час повітряних тривог, створення мистецтва з уламків зруйнованих будинків та підбитої російської техніки. Як зазначає мистецтвознавець К. Ботанова, «в умовах екзистенційної загрози культура стає не розкішшю, а необхідністю, формою збереження національної ідентичності та опору деструктивним силам» [17, с. 45].

Таким чином, трансформація тематичних напрямків в українській документальній фотографії періоду незалежності відображає складні процеси формування національної свідомості – від початкового фокусу на зовнішніх атрибутах національної ідентичності до глибокого дослідження її сутності, від фіксації офіційних політичних подій до документування громадянської активності, від відображення соціальних проблем до фіксації спроб їх вирішення силами суспільства. Ця еволюція тематики свідчить про зрілість української документальної фотографії як важливого інструменту формування національної свідомості, здатного не лише фіксувати, але й осмислювати складні соціокультурні процеси.

2.3. Інституційна інфраструктура фотожурналістики та документальної фотографії в Україні

Розвиток документальної фотографії як інструменту формування національної свідомості неможливий без відповідної інституційної

інфраструктури – медіа, фотоагентств, професійних об'єднань, освітніх програм, виставкових просторів, фестивалів, конкурсів. Аналіз еволюції цієї інфраструктури дозволяє глибше зрозуміти умови, в яких функціонує документальна фотографія в Україні, та її вплив на формування національної свідомості.

На початку 1990-х років основними платформами для документальної фотографії в Україні були традиційні друковані медіа – газети та журнали. Провідну роль відігравали такі видання, як «День», «Дзеркало тижня», «Київські відомості», «Україна молода». Однак через економічні труднощі якість друку була низькою, що обмежувало виразні можливості фотографії.

У 2000-х роках з'являються якісні ілюстровані журнали, які приділяють значну увагу фотографії – «Український тиждень», «Фокус», «Кореспондент». Ці видання мають більші технічні можливості для публікації фотографій, вищу якість друку, що дозволяє ефективніше використовувати документальну фотографію як інструмент формування національної свідомості.

Паралельно розвиваються інтернет-медіа, які поступово стають важливою платформою для документальної фотографії. У 2000-х роках з'являються такі онлайн-видання, як «Українська правда», УНІАН, «Левый берег», які активно використовують фотографії. Однак через технічні обмеження (низька швидкість інтернету, відсутність адаптивного дизайну) потенціал інтернет-медіа для публікації фотографій реалізується не повністю.

Після Революції Гідності інтернет-медіа стають провідною платформою для документальної фотографії. З'являються спеціалізовані фотопроєкти, мультимедійні лонгриди, які ефективно поєднують фотографії з текстом, відео, інфографікою. Такі видання, як «Українська правда», «Новое время», «Громадське», створюють спеціальні розділи для фотогалерей, фоторепортажів, фотоісторій.

З розвитком соціальних мереж з'являються нові формати публікації фотографій – Instagram-акаунти, Facebook-сторінки, Telegram-канали. Ці платформи мають свою специфіку, яка впливає на форму та зміст фотографій

– вертикальний формат для Instagram, необхідність привертати увагу в стрічці Facebook, оперативність для Telegram.

З початком повномасштабного російського вторгнення у 2022 році роль інтернет-медіа та соціальних мереж як платформ для документальної фотографії ще більше зростає. В умовах, коли друковані видання обмежені у своїх можливостях через логістичні проблеми, саме цифрові платформи стають основним каналом поширення документальної фотографії. (Трансформації розподілу цих та інших платформ по роках представлено на Рисунку 2).

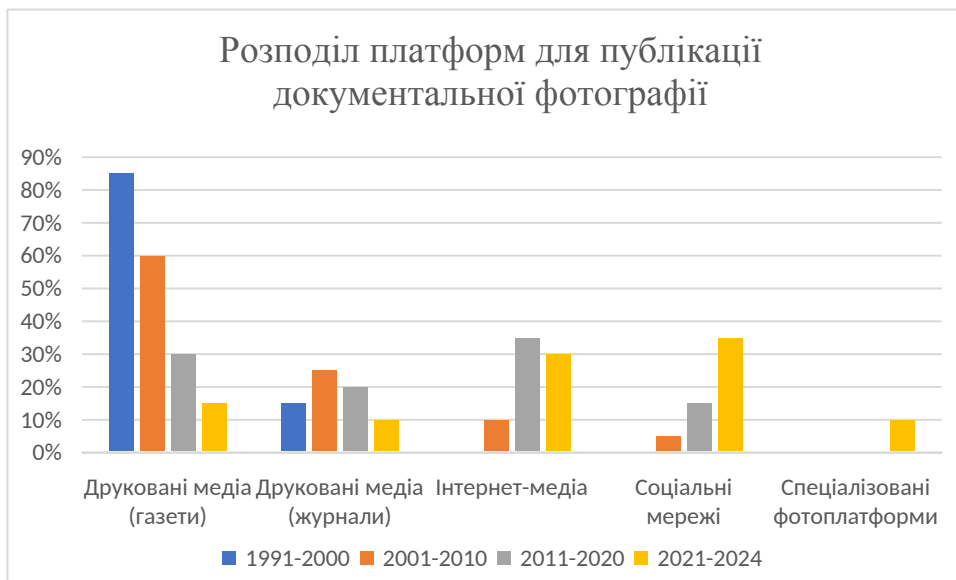

Рис. 2. Розподіл платформ для публікації документальної фотографії

На початку 1990-х років в Україні не існувало розвиненої системи фотоагентств. Фотографи переважно працювали як штатні співробітники медіа або як індивідуальні фрілансери. Єдиним великим фотоагентством було РАТАУ (пізніше – УКРІНФОРМ), яке успадкувало радянську модель роботи.

У 2000-х роках з'являються перші приватні фотоагентства – УНІАН, РНЛ, «Фото UA». Ці агентства сприяють професіоналізації документальної фотографії, забезпечують фотографам юридичний захист, допомагають у поширенні їхніх робіт, встановлюють професійні стандарти.

Паралельно розвиваються професійні об'єднання фотографів – Національна спілка фотохудожників України (НСФХУ), Спілка фотожурналістів України (СФУ), Українська асоціація професійних фотографів (УАПФ). Ці організації проводять виставки, конкурси, майстер-класи, захищають професійні інтереси фотографів.

Після Революції Гідності з'являються нові форми професійної організації – неформальні об'єднання фотографів, колективи, творчі групи. Вони часто формуються навколо конкретних проєктів, тем, регіонів. Наприклад, колектив «#Ukrainer» документує життя різних регіонів України, група «Afterimage» досліджує постсоціалістичний простір.

З початком російської агресії у 2014 році та особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році з'являються спеціалізовані об'єднання військових фотографів – «Military Photo», «Warshots», «Dokumental». Ці організації не лише документують бойові дії, але й проводять тренінги з безпеки для фотографів, які працюють у зоні конфлікту, допомагають з отриманням акредитації при Міністерстві оборони.

На початку 1990-х років в Україні не існувало спеціалізованої освіти для фотожурналістів та документальних фотографів. Фотографи здобували професійні навички переважно через самоосвіту або практичну роботу в медіа.

У 2000-х роках з'являються перші освітні програми з фотожурналістики в рамках факультетів журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Однак ці програми часто мають теоретичний характер, не відповідають сучасним тенденціям у фотожурналістиці.

Паралельно розвиваються неформальні освітні ініціативи – фотошколи, майстер-класи, воркшопи. Серед найвідоміших – Школа фотографії Віктора Марущенка (Додаток Б.1 та Б.2), Kyiv Academy of Media Arts, Lviv Fashion Photography School. Ці ініціативи часто мають більш практичний характер, залучають діючих фотографів як викладачів.

Після Революції Гідності освітня інфраструктура збагачується міжнародними програмами та проектами. В Україні проводяться воркшопи Magnum Photos, World Press Photo, VII Photo Agency. Українські фотографи отримують можливість брати участь у міжнародних освітніх програмах, стажуваннях, резиденціях.

З початком повномасштабного російського вторгнення у 2022 році з'являються спеціалізовані тренінги для фотографів, які працюють у зоні бойових дій – з безпеки, першої допомоги, роботи в кризових ситуаціях. Ці тренінги проводять як українські організації (наприклад, Інститут масової інформації), так і міжнародні (Frontline Freelance Register, Rory Peck Trust).

На початку 1990-х років в Україні існувало обмежене число виставкових просторів для документальної фотографії – переважно традиційні художні галереї та музеї, які не завжди розуміли специфіку фотографії як медіуму.

У 2000-х роках з'являються спеціалізовані фотогалереї та виставкові простори – «Vrusic Collections», «Bottega Gallery», «Мистецький Арсенал», які активно працюють з документальною фотографією. Ці простори не лише експонують фотографії, але й проводять дискусії, лекції, презентації фотокниг.

Паралельно розвиваються фотофестивалі – Odesa Photo Days, Kyiv Photo Book Festival, «День вуличної фотографії». Ці фестивалі створюють платформу для презентації документальних фотопроектів, обміну досвідом, професійного нетворкінгу.

Після Революції Гідності з'являються нові формати презентації документальної фотографії – вуличні виставки, проєкції на будівлях, інсталяції в публічному просторі. Ці формати дозволяють залучити ширшу аудиторію, вивести документальну фотографію за межі традиційних культурних інституцій.

З початком повномасштабного російського вторгнення в 2022 році документальна фотографія активно виходить на міжнародну арену – українські фотопроекти експонуються в провідних музеях та галереях світу, представлені на міжнародних фестивалях, публікуються в престижних

виданнях (Таблиця 2). Це сприяє формуванню міжнародної підтримки України, розумінню ситуації в країні.

Таблиця 2 – Основні виставкові простори та фестивалі

Період	Ключові платформи	Формати презентації	Цільова аудиторія
1991-2000	Національний музей України, Київська галерея мистецтв	Традиційні виставки	Вузьке коло цінителів
2001-2010	«Brucie Collections», «Bottega Gallery», «Мистецький Арсенал»	Тематичні виставки, лекції, презентації	Освічена міська аудиторія
2011-2020	Odesa Photo Days, Kyiv Photo Book Festival, День вуличної фотографії	Фестивалі, вуличні виставки, публічні проекти	Широка громадськість
2021-2024	Міжнародні музеї, галереї світу, онлайн-платформи	Віртуальні тури, інсталяції, медіа-проекти	Глобальна аудиторія

На початку 1990-х років в Україні практично не видавалися фотокниги – через економічні труднощі, відсутність поліграфічної бази, нерозвиненість книжкового ринку.

У 2000-х роках з'являються перші видавничі проекти, пов'язані з документальною фотографією: альбоми, каталоги виставок, фотожурнали. Однак ці видання часто мають обмежений наклад, невисоку поліграфічну якість.

Після Революції Гідності розвивається культура фотокниги – з'являються спеціалізовані видавництва (IST Publishing, «Родовід»), які займаються виданням фотокниг. Українські фотокниги починають здобувати міжнародне визнання, потрапляти до шорт-листів престижних конкурсів.

З початком повномасштабного російського вторгнення в 2022 році видаються важливі фотокниги, які документують війну, – «Евакуація» Олександра Чекменьова, «Донбас: Сіра зона» Анастасії Власової, «Ukraine 2022: Documents of the War» колективу авторів. Ці книги стають важливим документом епохи, інструментом збереження національної пам'яті.

Таким чином, інституційна інфраструктура фотожурналістики та документальної фотографії в Україні пройшла складний шлях розвитку – від обмежених можливостей початку 1990-х років до розгалуженої системи інституцій, що забезпечують створення, поширення, збереження та осмислення документальної фотографії. Ця інфраструктура створює умови для ефективного функціонування документальної фотографії як інструменту формування національної свідомості, забезпечуючи її доступність для широкої аудиторії, професійний рівень, різноманітність форматів та контекстів.

РОЗДІЛ 3

ДОКУМЕНТАЛЬНА ФОТОГРАФІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В УКРАЇНІ

3.1. Репрезентація національної ідентичності в документальній фотографії українських медіа

Документальна фотографія є потужним інструментом візуальної репрезентації національної ідентичності, створюючи та поширюючи образи, символи, наративи, які формують уявлення про націю, її історію, культуру, цінності. Аналіз репрезентації національної ідентичності в документальній фотографії українських медіа дозволяє виявити, як через візуальні образи конструюється, підтримується та трансформується національна свідомість українців.

На початку 1990-х років в українській документальній фотографії домінували традиційні, часто етнографічні маркери національної ідентичності – вишиванки, рушники, писанки, народні музичні інструменти, сільські пейзажі. Ці візуальні образи підкреслювали етнокультурну самобутність українців, їх відмінність від інших народів, особливо від росіян. Як зазначає культуролог Т. Гундорова, «на початку незалежності відбувалася своєрідна "етнографізація" національної ідентичності, повернення до доіндустріальних, сільських, фольклорних її основ» [21, с. 56].

У 2000-х роках візуальні маркери національної ідентичності в документальній фотографії поступово урізноманітнюються. З'являються урбаністичні образи – міські пейзажі, архітектурні пам'ятки, сучасна міська культура. Національна символіка інтегрується в сучасний контекст – наприклад, вишиванка поєднується з діловим костюмом, традиційні орнаменти використовуються в сучасному дизайні. Ці візуальні трансформації

відображають процес модернізації національної ідентичності, її адаптації до сучасних реалій.

Революція Гідності 2013-2014 років принципово змінила візуальні маркери національної ідентичності в документальній фотографії.

Військова агресія Росії в 2014 році та повномасштабне вторгнення в 2022 році додали до візуальних маркерів національної ідентичності в документальній фотографії мілітарні образи – військових у національній формі, волонтерів, які допомагають армії, звичайних громадян, які об'єднуються для захисту своєї землі. Національні символи набувають нових значень – прапор України стає не лише державним символом, але й символом опору окупації, незламності, боротьби за існування нації. Вишиванки на військових, обереги та національна символіка на бойовій техніці, трансформація традиційних орнаментів у камуфляжні мотиви – фотографи фіксують органічне поєднання традиційних маркерів ідентичності з новим військовим контекстом. Дослідник візуальної культури О. Михед відзначає: «Війна каталізувала процес формування нового типу національної ідентичності, де традиційні етнічні маркери набувають нового значення – стають символами опору, незламності, здатності боротися за свою державу» [23, с. 78].

Важливим аспектом репрезентації національної ідентичності в документальній фотографії є зображення території, ландшафту, природи (Таблиця 3). На початку 1990-х років домінували романтизовані образи сільської місцевості – безкраї лани пшениці, мальовничі села, традиційна архітектура. Такі фотографії підтримували наратив України як аграрної країни з багатими традиціями та унікальним природним ландшафтом.

У 2000-х роках географія візуальної репрезентації розширюється – фотографи звертаються до урбаністичних пейзажів, індустріального ландшафту, археологічних пам'яток, формуючи більш різноманітний образ української території. З'являються важливі фотопроекти, спрямовані на візуальне дослідження та репрезентацію різних регіонів України – наприклад,

проект «#Ukraine», який візуально документує культурне, етнічне, ландшафтне різноманіття України від Закарпаття до Донбасу.

Таблиця 3 – Топ-11 туристичних міст України як центрів національної репрезентації (рейтинг CNN 2019)

Місто	Регіон	Ключові маркери ідентичності	Кількість музеїв	Туристична спеціалізація
Львів	Західна Україна	Європейська архітектура, кава	65	Культурний туризм
Київ	Центральна Україна	Столичність, православ'я	120	Державницький туризм
Одеса	Південна Україна	Морська культура, гумор	45	Рекреаційний туризм
Чернівці	Західна Україна	Мультикультурність	15	Архітектурний туризм
Харків	Східна Україна	Індустріальність, освіта	35	Науковий туризм
Умань	Центральна Україна	Релігійне паломництво	8	Релігійний туризм
Чернігів	Північна Україна	Давньоруська спадщина	20	Історичний туризм
Кам'янець-Подільський	Західна Україна	Фортеця, каньйон	12	Екологічний туризм
Ужгород	Західна Україна	Закарпатська культура	18	Етнічний туризм
Мукачево	Західна Україна	Замкова архітектура	10	Замковий туризм
Переяслав-Хмельницький	Центральна Україна	Козацька історія	25	Патріотичний туризм

Після анексії Криму та початку війни на Донбасі у 2014 році територіальний аспект у документальній фотографії набуває нового, політичного виміру. Фотографи активно документують Крим та Донбас як

невід'ємні частини України, візуально підтверджуючи територіальну цілісність держави. Особливу роль відіграють фотографії зруйнованих війною міст та сіл Донбасу – попри руйнування, вони залишаються частиною української землі, української ідентичності.

З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році територіальний аспект репрезентації національної ідентичності набуває екзистенційного виміру. Фотографи документують не лише руйнування українських міст та сіл, але й опір окупації, повернення звільнених територій, відбудову зруйнованого. Знаковими стають фотографії національних прапорів, встановлених на звільнених територіях, – візуальні символи відновлення територіальної цілісності та національного суверенітету. Фотопроект «Після деокупації» фотографа Я. Ланового документує звільнені від російської окупації території Харківської та Херсонської областей, візуалізуючи процес повернення територій під контроль України не лише у фізичному, але й у символічному сенсі.

Історична пам'ять та національні наративи

Документальна фотографія відіграє важливу роль у формуванні та підтримці національних наративів, пов'язаних з історичною пам'яттю. На початку 1990-х років фотографи активно документували відкриття архівів, перепоховання жертв радянських репресій, відновлення історичних пам'яток, пов'язаних з українською державністю. Ці фотографії підтримували наратив «повернення до справжньої історії» після десятиліть радянської цензури та маніпуляцій.

У 2000-х роках історична тематика в документальній фотографії збагачується новими аспектами – фотографи звертаються до тем, які раніше були маргіналізовані або заборонені: Голодомор, дисидентський рух, діяльність УПА. Важливим стає документування вшанування пам'яті жертв історичних трагедій – Голодомору, Голокосту, депортації кримських татар. Ці фотографії формують наратив про українську націю, яка пережила історичні травми, але зберегла свою ідентичність.

Революція Гідності та подальші події сформували новий історичний наратив, який активно візуалізується в документальній фотографії. Фотографи фіксують створення нових місць пам'яті: меморіалів Небесної Сотні, пам'ятників воїнам АТО/ООС, меморіальних дошок загиблим захисникам. Ці фотографії формують наратив про сучасну боротьбу за незалежність як продовження історичної боротьби українського народу за свободу.

З початком повномасштабного вторгнення в 2022 році документальна фотографія стає інструментом фіксації історії в режимі реального часу. Фотографи документують ключові події війни, які вже зараз усвідомлюються як історичні – оборона Маріуполя, битва за Київ, звільнення Херсона. Ці фотографії формують наратив про екзистенційну боротьбу нації за виживання, про історичний вибір на користь свободи та незалежності. Особливу роль відіграють фотографії, які фіксують руйнування культурної спадщини – музеїв, бібліотек, історичних пам'яток. Вони візуалізують наратив про війну не лише проти української держави, але й проти української культури, історії, ідентичності.

Документальна фотографія відіграє важливу роль у візуалізації національного характеру, ментальності, цінностей. На початку 1990-х років у фотографіях часто підкреслювалися такі риси українського характеру, як працьовитість, гостинність, родинні цінності, повага до традицій. Ці фотографії підтримували традиційний наратив про «український національний характер», часто в етнографічному, сільському контексті.

У 2000-х роках візуальна репрезентація національного характеру поступово урізноманітнюється. Фотографи звертаються до тем підприємництва, інновацій, креативності, мобільності, відображаючи формування нових аспектів національної ідентичності в умовах глобалізації та європейської інтеграції.

Революція Гідності принципово змінила візуальну репрезентацію національного характеру. На перший план виходять такі риси, як громадянська активність, солідарність, самоорганізація, мужність, готовність до

самопожертви. Знаковими стають фотографії, які фіксують різні форми громадянської активності – від барикад на Майдані до волонтерських ініціатив. Ці фотографії формують наратив про українців як активних громадян, здатних об'єднуватися та діяти для захисту своїх прав та свобод.

Військова агресія Росії у 2014 році та повномасштабне вторгнення у 2022 році додали до візуальної репрезентації національного характеру такі риси, як мужність, стійкість, здатність до опору, незламність. Фотографи документують не лише героїзм військових, але й стійкість цивільного населення, здатність адаптуватися до складних умов, зберігати людяність та гідність навіть у найтяжчих обставинах. Знаковими стають фотографії, які фіксують прояви взаємодопомоги, солідарності, гумору в умовах війни. Як приклад, можна згадати зокрема таких фотографів, як Євген Малолетка, Константин і Влада Ліберови, Мстичслав Чернов, Михайло Паінчак, роботи яких вразили увесь світ (Додаток В, Г.1). Ці фотографії формують наратив про українців як націю, здатну не лише виживати в найскладніших умовах, але й зберігати свою ідентичність, цінності, людяність.

Важливим аспектом репрезентації національної ідентичності в документальній фотографії є відображення етнічного та культурного різноманіття України. На початку 1990-х років домінувала репрезентація етнічних українців, переважно в контексті традиційної культури. Інші етнічні групи – кримські татари, євреї, угорці, румуни, греки – були малопомітні в загальнонаціональному візуальному наративі.

У 2000-х роках етнічне та культурне різноманіття поступово стає більш видимим у документальній фотографії. З'являються фотопроекти, присвячені різним етнічним групам, їхній культурі, традиціям, історії. Наприклад, проект Ю. Косіна «Кримські татари: повернення» документує повернення кримських татар на історичну батьківщину, відродження їхньої культури та ідентичності.

Революція Гідності та подальші події сприяли формуванню інклюзивної моделі національної ідентичності, яка відображається в документальній фотографії (Додаток Г.2). Фотографи фіксують участь представників різних

етнічних груп у протестах, волонтерському русі, захисті країни. Знаковими стають фотографії кримських татар, євреїв, вірменів, грузинів, які беруть участь у Революції Гідності та захисті України від російської агресії. Ці фотографії формують наратив про Україну як політичну націю, об'єднану спільними цінностями та громадянською позицією.

З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році етнічне та культурне різноманіття стає важливою темою документальної фотографії в контексті формування наративу про Україну як демократичну, інклюзивну державу, яка протистоїть імперській, шовіністичній політиці Росії. Фотографи документують захист культурної спадщини різних етнічних груп від російської агресії, участь представників різних етносів у захисті України, солідарність різних спільнот у протистоянні спільному ворогу. Ці фотографії підтримують наратив про Україну як демократичну європейську державу, де різні етноси та культури можуть вільно розвиватися та співіснувати.

Таким чином, репрезентація національної ідентичності в документальній фотографії українських медіа пройшла складний шлях еволюції – від етнографічного, фольклорного розуміння національної ідентичності на початку 1990-х років до громадянської, інклюзивної моделі, яка формується в контексті боротьби за незалежність, територіальну цілісність, європейський вибір. Документальна фотографія не лише відображає трансформації національної ідентичності, але й активно формує нові візуальні наративи про націю, її історію, територію, цінності, характер. Особливу роль відіграє документальна фотографія в контексті російської агресії, візуалізуючи екзистенційну боротьбу нації за виживання та збереження своєї ідентичності.

3.2. Документальна фотографія як відображення соціополітичних трансформацій в Україні

Документальна фотографія є важливим інструментом фіксації та осмислення соціополітичних трансформацій, які відбуваються в українському суспільстві. Вона не лише відображає зміни в політичній системі, соціальній структурі, економічному житті, але й формує візуальні наративи про природу та напрямок трансформацій, їх вплив на національну свідомість та ідентичність. Аналіз документальної фотографії як відображення соціополітичних трансформацій дозволяє глибше зрозуміти, як візуальні образи впливають на формування колективних уявлень про суспільні зміни та їх значення для національної ідентичності.

На початку 1990-х років документальна фотографія активно фіксувала перші кроки України як незалежної демократичної держави – перші вибори, засідання новообраного парламенту, прийняття Конституції, введення національної валюти. Фотографи документували символічні акти утвердження державності – підняття національного прапора над будівлею парламенту, прийняття присяги першим президентом, підписання міжнародних угод. Такі фотографії формували візуальний наратив про народження нової демократичної держави, візуалізували перехід від тоталітарної системи до демократії.

Однак поступово, з наростанням політичної та економічної кризи, документальна фотографія починає фіксувати суперечливий характер демократичних трансформацій – протести проти економічної політики уряду, корупційні скандали, конфлікти між різними гілками влади. Фотографи документують поляризацію суспільства, формування олігархічної системи, обмеження свободи слова. Дані фотографії формують більш складний, амбівалентний наратив про демократичні трансформації, відображаючи розчарування частини суспільства в результатах демократичних реформ.

Помаранчева революція 2004 року стала переломним моментом у візуалізації демократичних трансформацій. Документальна фотографія

активно фіксувала масові протести, громадянську активність, солідарність різних соціальних груп. Знаковими стали фотографії наметового містечка на Майдані Незалежності, масових мітингів з морем помаранчевих прапорів, звичайних громадян, які стояли на морозі, відстоюючи свій вибір. Ці фотографії формували наратив про «народну демократію», про активне громадянське суспільство, здатне протистояти фальсифікаціям та маніпуляціям.

Розчарування в результатах Помаранчевої революції також знайшло відображення в документальній фотографії. Фотографи фіксували конфлікти всередині «помаранчевої команди», повернення старих практик управління, нові корупційні скандали.

Революція Гідності 2013-2014 років принципово змінила візуалізацію демократичних трансформацій. Документальна фотографія фіксувала не лише масові протести, але й формування нових практик громадянського суспільства – самоорганізацію, волонтерство, громадський контроль. Знаковими стали фотографії, які документували різні аспекти життя Майдану – від барикад та сутичок із силовиками до польових кухонь, медичних пунктів, бібліотек, освітніх ініціатив. Ці фотографії формували наратив про Майдан як модель нового суспільства, заснованого на самоорганізації, солідарності, взаємодопомозі.

Постреволюційний період також знайшов відображення в документальній фотографії. Фотографи документували реформи, євроінтеграційні процеси, боротьбу з корупцією, але водночас і складності трансформацій – опір старої системи, конфлікти між різними групами еліт, розчарування частини суспільства в темпах та результатах реформ.

З початком повномасштабного російського вторгнення у 2022 році демократичні трансформації набувають нового виміру – збереження демократії в умовах екзистенційної загрози. Документальна фотографія фіксує функціонування демократичних інституцій в умовах війни – роботу парламенту, судів, місцевого самоврядування. Фотографи документують

прояви громадянського суспільства в екстремальних умовах – волонтерський рух, громадські ініціативи з допомоги армії та переселенцям, журналістські розслідування.

Документальна фотографія активно фіксує соціальні трансформації, які відбуваються в українському суспільстві протягом періоду незалежності. На початку 1990-х років фотографи документували складні соціальні наслідки економічної кризи – бідність, безробіття, соціальну нерівність. Знаковими були фотографії пенсіонерів, які продають свої речі на стихійних ринках, робітників закритих заводів, які залишилися без роботи, людей, які стоять у чергах за гуманітарною допомогою.

У 2000-х роках, з поліпшенням економічної ситуації, документальна фотографія починає фіксувати нові соціальні явища – формування середнього класу, розвиток споживацької культури, урбаністичні трансформації. Фотографи документують контрасти між новими елітними районами та занедбаними околицями, між розкішними торговими центрами та стихійними ринками.

Революція Гідності та подальші події принципово змінили візуалізацію соціальних трансформацій. Документальна фотографія фіксує формування нового типу соціальних відносин, заснованих на солідарності, взаємодопомозі, горизонтальних зв'язках. Фотографи документують волонтерський рух, громадські ініціативи, краудфандингові проекти. Знаковими стають фотографії волонтерів, які збирають допомогу для армії, медиків, які безкоштовно надають допомогу пораненим, громадян, які самоорганізуються для вирішення проблем своїх громад. Ці фотографії формують наратив про формування нового типу суспільства, заснованого на громадянській активності та солідарності.

З початком російської агресії у 2014 році та особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році соціальні трансформації набувають нового виміру – адаптації суспільства до умов війни. Документальна фотографія фіксує різні аспекти: вимушене переселення мільйонів громадян,

руйнування соціальної інфраструктури, зміни в гендерних ролях (жінки, які беруть на себе традиційно чоловічі функції), формування нових соціальних мереж підтримки. Знаковими стають фотографії переповнених евакуаційних потягів, тимчасових прихистків для переселенців, зруйнованих шкіл та лікарень, але водночас і проявів солідарності – люди діляться житлом з переселенцями, збирають гуманітарну допомогу, підтримують одне одного. Ці фотографії формують наратив про стійкість українського суспільства, його здатність адаптуватися до найскладніших умов, зберігаючи гуманність та солідарність.

Документальна фотографія є важливим інструментом фіксації економічних трансформацій, які відбуваються в Україні протягом періоду незалежності. На початку 1990-х років фотографи документували колапс радянської економічної системи – зупинені заводи, спорожнілі полиці магазинів, гіперінфляцію, стихійну торгівлю. Знаковими були фотографії «човників» – людей, які займалися дрібною транскордонною торгівлею, стихійних ринків, де продавалося все – від продуктів харчування до побутової техніки. Ці фотографії формували наратив про економічну кризу, але водночас і про народження нових економічних практик, адаптацію людей до ринкових умов.

У 2000-х роках з поліпшенням економічної ситуації документальна фотографія починає фіксувати ознаки економічного відновлення – будівництво нових об'єктів, розвиток торгівлі, появу нових брендів та сервісів. Фотографи документують контрасти між новою економікою послуг та залишками індустріальної економіки, між глобальними брендами та місцевими виробниками. Ці фотографії формують складний, багатоплановий наратив про економічні трансформації, відображаючи як позитивні, так і негативні аспекти.

Революція Гідності та подальші події принципово змінили візуалізацію економічних трансформацій. Документальна фотографія фіксує початок нових економічних процесів – декомунізації та деолігархізації економіки, боротьби

з корупцією, євроінтеграції. Фотографи документують підписання Угоди про асоціацію з ЄС, реформи в енергетичному секторі, банківській системі, державних закупівлях. Водночас фіксуються і труднощі економічних трансформацій – інфляція, девальвація гривні, падіння рівня життя частини населення. Ці фотографії формують наратив про складний, але необхідний процес економічних реформ, про ціну, яку суспільство готове платити за економічну незалежність та європейську інтеграцію.

З початком російської агресії у 2014 році та особливо після повномасштабного вторгнення в 2022 році економічні трансформації набувають нового виміру – адаптації економіки до умов війни. Документальна фотографія фіксує різні аспекти: руйнування економічної інфраструктури, блокування портів, енергетичну кризу, але водночас і адаптацію бізнесу до нових умов – релокацію підприємств із зони бойових дій, перепрофілювання виробництва на потреби оборони, розвиток онлайн-сервісів. Знаковими стають фотографії зруйнованих заводів та фабрик, але водночас і підприємств, які продовжують працювати в укриттях, при свічках, на генераторах. Ці фотографії формують наратив про економічну стійкість України, здатність економіки адаптуватися до найскладніших умов.

Таблиця 4 – Динаміка міжнародної репрезентації України в медіа

Рік	Кількість публікацій про Україну	Основна тематика	Ключові події
2021	Базовий рівень	Геополітика, реформи	-
2022	+400%	Війна, біженці	Початок повномасштабної війни
2023	+250%	Опір, героїзм	Міжнародна підтримка
2024	-60% (від піку 2022)	Втома від теми	Нормалізація висвітлення

Документальна фотографія активно фіксує культурні трансформації, які відбуваються в українському суспільстві протягом періоду незалежності. На

початку 1990-х років фотографи документували процеси національного культурного відродження – відновлення забутих традицій, відкриття заборонених раніше імен та творів, повернення релігійних практик. Знаковими були фотографії відновлених церков, перших українських фестивалів, виставок заборонених раніше художників. Ці фотографії формували наратив про «повернення до коренів», про відновлення перерваної культурної традиції.

У 2000-х роках документальна фотографія починає фіксувати нові культурні явища – розвиток сучасного мистецтва, формування незалежної музичної сцени, появу нових культурних просторів. Фотографи документують контрасти між традиційною та сучасною культурою, між державними та незалежними культурними інституціями. Ці фотографії формують наратив про формування нової української культури, яка поєднує традиції з інноваціями, національне з глобальним.

Революція Гідності та подальші події принципово змінили візуалізацію культурних трансформацій. Документальна фотографія фіксує народження нових культурних феноменів – мистецького активізму, політичного перформансу, документального театру. Фотографи документують культурні проєкти, пов'язані з осмисленням революційного досвіду, з пошуком нової національної ідентичності. Знаковими стають фотографії мистецьких акцій на Майдані, вуличних перформансів, графіті з політичними повідомленнями. Ці фотографії формують наратив про культуру як інструмент соціальних змін, як простір для формування нової національної свідомості.

З початком російської агресії у 2014 році та особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році культурні трансформації набувають нового виміру – збереження та захисту культури в умовах війни. Документальна фотографія фіксує різні аспекти: руйнування культурної спадщини, евакуацію музейних колекцій, діяльність митців у прифронтових зонах та бомбосховищах. Знаковими стають фотографії зруйнованих музеїв, театрів, бібліотек, але водночас і концертів у метро під час повітряних тривог, виставок у бомбосховищах, мистецьких акцій на підтримку армії.

Документальна фотографія є важливим інструментом фіксації та осмислення міжнародних аспектів соціополітичних трансформацій в Україні. На початку 1990-х років фотографи документували перші кроки України на міжнародній арені – встановлення дипломатичних відносин з іншими країнами, вступ до міжнародних організацій, візити іноземних делегацій.

У 2000-х роках документальна фотографія починає фіксувати складність міжнародного становища України – балансування між Росією та Заходом, конфлікти навколо енергетичних питань, перші євроінтеграційні процеси. Фотографи документують міжнародні саміти, переговори, підписання угод, але водночас і міжнародні скандали, пов'язані з Україною.

Революція Гідності та подальші події принципово змінили візуалізацію міжнародних аспектів трансформацій. Документальна фотографія фіксує євроінтеграційний вибір України – підписання Угоди про асоціацію з ЄС, безвізовий режим, реформи в рамках європейської інтеграції. Знаковими стають фотографії української та європейської символіки поруч, українських прапорів на європейських площах, спільних заходів українських та європейських політиків.

З початком російської агресії в 2014 році та особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році міжнародний аспект набуває нового виміру – боротьби за міжнародну підтримку, солідарність, визнання України як частини демократичного світу, який протистоїть агресії авторитарного режиму. Документальна фотографія фіксує різні аспекти: міжнародні санкції проти Росії, військову допомогу Україні від західних партнерів, візити світових лідерів до Києва, виступи українського президента в парламентах різних країн. Знаковими стають фотографії будівель по всьому світу, підсвічених кольорами українського прапора, демонстрацій на підтримку України в різних країнах, спільних фотографій українських та західних лідерів.

Таким чином, документальна фотографія є важливим інструментом фіксації та осмислення соціополітичних трансформацій, які відбуваються в

українському суспільстві протягом періоду незалежності. Вона не лише відображає зміни в політичній системі, соціальній структурі, економіці, культурі, міжнародних відносинах, але й формує візуальні наративи про природу та напрямок трансформацій, їх вплив на національну свідомість та ідентичність. Документальна фотографія візуалізує складний, часто суперечливий характер трансформацій, відображаючи як досягнення, так і проблеми, як успіхи, так і невдачі, як надії, так і розчарування. Особливу роль відіграє документальна фотографія в контексті російської агресії, візуалізуючи екзистенційну боротьбу українського суспільства за збереження своєї незалежності, ідентичності, цінностей.

3.3. Вплив військових конфліктів на розвиток документальної фотографії та національну свідомість

Військові конфлікти, які Україна переживає з 2014 року, докорінно змінили українську документальну фотографію та її вплив на формування національної свідомості. Анексія Криму, війна на Донбасі, а згодом повномасштабне російське вторгнення створили новий контекст для розвитку документальної фотографії, трансформували її тематику, естетику, етичні принципи, функції в суспільстві. Аналіз впливу військових конфліктів на документальну фотографію дозволяє глибше зрозуміти, як візуальні образи війни формують національну свідомість, колективну пам'ять, ідентичність.

Анексія Криму та початок війни на Донбасі у 2014 році поставили українських фотографів перед необхідністю документувати військовий конфлікт – тему, з якою більшість із них не мала досвіду роботи. Перші фотографії з зони конфлікту часто наслідували естетику західної військової фотожурналістики, з її фокусом на драматичних моментах, бойових діях, людських стражданнях. Однак поступово формується специфічна естетика української військової фотографії, яка відрізняється більш особистим, інтимним підходом до зображення війни.

На відміну від західної традиції військової фотографії, де часто підкреслюється відстороненість, об'єктивність, українські фотографи не приховують свою емоційну залученість, свою позицію. Як зазначає фотограф О. Гляделов, «неможливо бути нейтральним, коли документуєш війну у своїй країні – ти неминуче стаєш частиною історії, яку фіксуєш» [24, с. 45]. Ця емоційна залученість впливає на естетику фотографії – вона стає більш особистою, суб'єктивною, рефлексивною.

Важливою темою української військової фотографії стає не лише фіксація бойових дій, але й документування повсякденного життя в умовах війни – як військових, так і цивільних. Фотографи зосереджуються на повсякденних деталях, на моментах людяності посеред війни – солдати п'ють чай, читають книги, телефонують рідним; цивільні обробляють городи під обстрілами, святкують дні народження в підвалах, вчаться жити в нових умовах.

З початком повномасштабного вторгнення в 2022 році тематика військової фотографії розширюється. Фотографи документують нові аспекти війни – масштабні руйнування міст, масові поховання, воєнні злочини російської армії, евакуацію мільйонів громадян. Водночас зберігається фокус на людяності, на індивідуальних історіях, на моментах солідарності та взаємодопомоги посеред трагедії.

Естетика української військової фотографії еволюціонує від перших, часто романтизованих образів війни (героїчні портрети добровольців, національна символіка на тлі бойових дій) до більш складної, неоднозначної візуальної мови. Фотографи експериментують з формою, композицією, кольором, шукаючи адекватні візуальні засоби для передачі досвіду війни. Наприклад, проєкт М. Дондюка «Культура війни» використовує навмисно деформовані, розмиті, фрагментовані зображення, щоб передати розірваність, травматичність військового досвіду. Проєкт Є. Малолетки «Маріуполь» поєднує документальний підхід з використанням символічних, майже архетипічних образів – мати з дитиною на руїнах, літня жінка, яка молиться

серед руїн, останні захисники, які виходять з оточеного заводу. Такі естетичні експерименти дозволяють створювати більш складні, багаторівневі візуальні наративи про війну, які здатні впливати на формування національної свідомості не лише на раціональному, але й на емоційному, символічному рівнях.

Військові конфлікти поставили українських фотографів перед складними етичними дилемами та професійними викликами. Одна з ключових дилем – баланс між необхідністю документувати жахіття війни та повагою до гідності жертв, між інформаційною цінністю фотографій та потенційною травматизацією глядачів. Як зазначає дослідниця В. Гридчина, «етичні проблеми висвітлення смерті у фотоматеріалах медіа стають особливо гострими в контексті війни, коли фотографи мають знайти баланс між правдою та гідністю, між інформуванням та сенсаційністю» [26, с. 15].

Таблиця 5 – Міжнародні нагороди українських воєнних фотографів

Рік	Фотограф	Нагорода	Роботи	Вплив на міжнародну думку
2010	Степан Рудик	World Press Photo III місце	Спортивна фотографія	Перша міжнародна нагорода
2023	Євген Малолетка	World Press Photo (головна премія)	Облога Маріуполя	Глобальна увага до війни
2023	Чернов, Малолетка, Степаненко	Пулітцерівська премія	Репортажі з Маріуполя	Документування воєнних злочинів
2024	Юлія Кочетова	World Press Photo (глобальний етап)	Портрети війни	Гуманізація конфлікту
2024	Мстислав Чернов	Отримання премії "Оскар"	Фільм "20 днів у Маріуполі"	Кінематографічне визнання

Українські фотографи (Таблиці 5, 6) виробили певні етичні принципи роботи в зоні конфлікту. Більшість із них уникають надмірно графічних зображень смерті та страждань, натомість шукають символічні, метафоричні

способи передачі трагедії. Вони отримують згоду від людей, яких фотографують, особливо в уразливих ситуаціях, поважають приватність та гідність жертв. Багато фотографів налагоджують довгострокові відносини з людьми, яких вони документують, повертаються до однаких і тих самих спільнот, сімей, військових підрозділів протягом тривалого часу, що дозволяє створювати більш глибокі, контекстуалізовані візуальні наративи.

Таблиця 6 – Провідні українські воєнні фотографи та їхній внесок

Фотограф	Спеціалізація	Період діяльності	Ключові проекти	Міжнародні публікації
Олександр Гляделов	Воєнна документалістика	2014-2024	Іловайськ, Лавра Шевченка 2020	The Guardian, Reuters
Євген Малолетка	Фотожурналістика	2013-2024	Майдан, Маріуполь	Associated Press, NYT
Мстислав Чернов	Відео/фото журналістика	2014-2024	МН17, Маріуполь	Associated Press
Андрій Дубчак	Воєнна документалістика	2014-2024	Donbas Frontliner	International media
Михайло Палінчак	Президентська фотографія	2012-2024	Офіційні події, Буча	The New York Times
Костянтин та Влада Ліберови	Гуманітарна документалістика	2022-2024	Евакуація, портрети	Instagram, международные медиа

Професійні виклики, з якими стикаються українські фотографи, включають роботу в небезпечних умовах, психологічне навантаження від постійного контакту з травматичними подіями, необхідність швидко адаптуватися до змінних обставин. Багато фотографів пройшли спеціальні тренінги з безпеки в зоні конфлікту, першої допомоги, роботи в кризових ситуаціях. Сформувалася спільнота взаємопідтримки серед фотографів, які

працюють у зоні конфлікту, – вони діляться інформацією про безпеку, допомагають одне одному з логістикою, надають психологічну підтримку.

Особливим викликом для українських фотографів є необхідність балансувати між журналістськими стандартами об'єктивності та особистою залученістю в конфлікт. Багато фотографів є громадянами країни, яка перебуває під атакою, і не можуть (і не прагнуть) бути повністю нейтральними. Як зазначає фотограф М. Дондюк, «я не приховую, що я українець, що я переживаю за свою країну, що я хочу перемоги – але я прагну чесно документувати те, що бачу, включно з складними, неоднозначними аспектами війни» [20, с. 78]. Ця позиція «залученої об'єктивності» стає характерною для української військової фотографії, відрізняючи її від західної традиції відстороненого спостереження.

Документальна фотографія відіграє важливу роль у формуванні національної свідомості в умовах війни, виконуючи кілька ключових функцій:

1. Документування та свідчення. Фотографи фіксують події війни, створюючи візуальні докази, які стають частиною колективної пам'яті та історичного нарративу. Ці фотографії відіграють важливу роль у протидії дезінформації та пропаганді, надаючи візуальні докази реальних подій. Наприклад, фотографії Є. Малолетка з обложеного Маріуполя стали ключовими свідченнями про гуманітарну катастрофу та воєнні злочини російської армії.

2. Формування нарративу опору. Документальна фотографія візуалізує різні форми опору – від військового спротиву до громадянського непокорі, від колективних дій до індивідуальних актів мужності. Фотографи фіксують не лише героїзм військових, але й стійкість цивільного населення, солідарність спільнот, здатність адаптуватися до найскладніших умов. Ці фотографії формують нарратив про українців як націю, здатну до опору, до боротьби за свою свободу та незалежність.

3. Мобілізація солідарності. Документальна фотографія сприяє мобілізації суспільства, формуванню почуття солідарності, взаємної відповідальності. Фотографії з зони конфлікту, публіковані в медіа та соціальних мережах, спонукають громадян до дій – допомоги армії, підтримки переселенців, участі у волонтерських ініціативах. Як зазначає соціолог В. Степаненко, «візуальні образи війни стають потужним каталізатором громадянської мобілізації, формування горизонтальних мереж солідарності та взаємодопомоги» [25, с. 56].

4. Формування національної ідентичності. Документальна фотографія в умовах війни активно формує нові аспекти національної ідентичності – образ українців як нації, здатної до опору, до самоорганізації, до збереження людяності в нелюдських умовах. Фотографи візуалізують трансформацію національної символіки – від етнографічних, культурних маркерів до символів опору, боротьби, незламності. Наприклад, фотографії українського прапора на звільнених територіях стають потужними символами відновлення національного суверенітету.

5. Міжнародна комунікація. Документальна фотографія відіграє важливу роль у комунікації української реальності міжнародній аудиторії, формуванні міжнародної підтримки та солідарності. Фотографії українських фотографів, опубліковані в провідних світових медіа, виставлені в міжнародних галереях та музеях, відзначені престижними фотографічними преміями, допомагають світу зрозуміти характер та масштаб російської агресії, сформувати емпатію до українського народу, усвідомити глобальне значення українського опору.

6. Терапевтична функція. Документальна фотографія може відігравати терапевтичну роль для суспільства, що переживає травматичний досвід війни. Фотографи не лише документують трагедію, але й фіксують моменти людяності, солідарності, навіть краси посеред

руйнувань. Ці фотографії допомагають осмислити травматичний досвід, знайти сенс у стражданнях, відновити віру в людяність. Наприклад, проєкт В. Шилова «Гуртожиток» документує життя переселенців у тимчасовому прихистку, фокусуючись не лише на труднощах, але й на моментах взаємодопомоги, дружби, любові.

Військові конфлікти в Україні збіглися з революцією в цифрових технологіях, що докорінно змінило характер документальної фотографії. На відміну від попередніх воєн, які документувалися переважно професійними фотожурналістами, сучасні конфлікти фіксуються різноманітними авторами – від професійних фотографів до військових, волонтерів, звичайних громадян, які використовують смартфони, дрони, камери спостереження.

Дана демократизація фотографії має кілька важливих наслідків:

1. **Різноманітність перспектив.** Війна документується з різних точок зору – професійні фотографи пропонують журналістський погляд, військові фіксують свій досвід «зсередини», цивільні документують життя в окупації або під обстрілами, волонтери показують роботу з допомоги постраждалим. Ця множинність перспектив створює більш повну, багатогранну картину війни.

2. **Оперативність та доступність.** Цифрові технології дозволяють фіксувати та поширювати фотографії в режимі реального часу, що має критичне значення для інформування суспільства, протидії дезінформації, формування міжнародної підтримки. Наприклад, фотографії зруйнованого пологового будинку в Маріуполі, оперативно поширені в соціальних мережах та медіа, змусили світ звернути увагу на гуманітарну катастрофу в місті.

3. **Нові форми взаємодії з аудиторією.** Цифрові платформи – соціальні мережі, месенджери, спеціалізовані додатки – створюють нові форми взаємодії з аудиторією. Глядачі можуть не лише пасивно сприймати фотографії, але й коментувати їх, ділитися ними,

використовувати для створення власного контенту. Ця інтерактивність змінює характер впливу фотографії на формування національної свідомості, роблячи аудиторію активним учасником конструювання візуальних нарративів.

4. Виклики для перевірки достовірності. Демократизація фотографії створює нові виклики для перевірки достовірності візуального контенту. У контексті інформаційної війни важливо розрізняти автентичні фотографії від маніпуляцій, фейків, постановочних кадрів. Розвиваються нові методи верифікації – геолокація, аналіз метаданих, перехресна перевірка з іншими джерелами. Українські медіа та організації громадянського суспільства створюють спеціалізовані проекти з перевірки достовірності візуального контенту, наприклад, StopFake, VoxCheck.

Фотографія як форма опору та збереження ідентичності

В умовах російської агресії документальна фотографія стає формою опору та інструментом збереження національної ідентичності. Фотографи продовжують працювати в найскладніших умовах – під обстрілами, в окупації, в гуманітарних кризах – ризикуючи життям, щоб зафіксувати правду про війну. Як зазначає фотограф С. Коровайний, «фотографування стає актом опору – ти документуєш те, що окупант хоче приховати, ти зберігаєш пам'ять про те, що він хоче стерти» [26, с. 56].

Документальна фотографія відіграє особливу роль у територіях, які перебувають або перебували під окупацією. Фотографи, які залишаються в окупації, ризикуючи бути арештованими, таємно документують життя під окупаційним режимом, порушення прав людини, руйнування української культурної спадщини. Ці фотографії стають не лише документальними свідченнями, але й формою збереження української ідентичності в умовах, коли окупаційна влада намагається її стерти.

Після деокупації фотографи активно документують процес повернення територій під контроль України – встановлення національного прапора,

відновлення української влади, повернення вимушено переміщених осіб, розслідування воєнних злочинів. Такі фотографії формують наратив про відновлення не лише територіальної цілісності, але й національної ідентичності на звільнених територіях.

Таблиця 7 – Фотопроекти як інструменти формування національної свідомості

Проект	Автор	Рік	Охоплення аудиторії	Вплив на свідомість
AfterIlovaisk	Макс Левін та ін.	2015	500,000+ переглядів	Розуміння втрат 2014 року
100 фото України	Ukrainier	2018-2024	10+ млн переглядів щорічно	Формування позитивного образу
Облога Маріуполя	Євген Малолетка	2022	Глобальна аудиторія	Документування геноциду
Invisible Battalion	Різні автори	2017-2021	200,000+ переглядів	Жіноче обличчя війни

Особливу роль відіграє документування культурної спадщини в умовах війни. Фотографи фіксують руйнування історичних пам'яток, музеїв, бібліотек, але водночас і зусилля з їх збереження та евакуації. Ці фотографії формують наратив про війну не лише як фізичне протистояння, але й як боротьбу за збереження культурної ідентичності.

Таким чином, військові конфлікти докорінно змінили українську документальну фотографію та її вплив на формування національної свідомості (Таблиця 7). Трансформувалася тематика, естетика, етичні принципи, функції фотографії в суспільстві. Документальна фотографія стала важливим інструментом документування та свідчення, формування наративу опору, мобілізації солідарності, конструювання національної ідентичності, міжнародної комунікації, терапевтичного осмислення травматичного досвіду. Цифрові технології демократизували процес документування війни, створивши нові можливості та виклики. В умовах російської агресії

документальна фотографія стала формою опору та інструментом збереження національної ідентичності. Ці трансформації свідчать про зрілість української документальної фотографії, її здатність відповідати на екзистенційні виклики, які стоять перед нацією.

3.4. Цифрова епоха: роль соціальних медіа у поширенні та сприйнятті документальної фотографії

Розвиток соціальних медіа докорінно змінив характер створення, поширення та сприйняття документальної фотографії, створивши нові можливості та виклики для її впливу на формування національної свідомості. Демократизація фотографії, миттєве поширення зображень, нові форми взаємодії з аудиторією, гібридизація професійної та аматорської фотографії – ці процеси трансформували роль документальної фотографії в інформаційному просторі України.

З розвитком соціальних медіа принципово змінилася екосистема документальної фотографії. Якщо раніше основними платформами для публікації фотографій були друковані видання та фотовиставки, то тепер ключову роль відіграють соціальні мережі – Facebook, Instagram, Twitter, Telegram, TikTok. Кожна з цих платформ має свою специфіку, яка впливає на характер фотографічного контенту та його сприйняття аудиторією.

Таблиця 8 – Найактивніші українські Telegram-канали з фотоконтентом

Канал	Підписники (тис.)	Тематика	Частота фотопублікацій	Джерела фото
Українська правда	2500+	Новини	15-20 на день	Власні фотокори
Suspilne	1800+	Суспільні новини	10-15 на день	Власна мережа
UNIAN	1500+	Інформаційне агентство	20-25 на день	Штатні фотографи
Ukraïner	800+	Культурно-документальні	5-10 на день	Власні проекти
Local	500+	Документальна	3-5 на день	Незалежні

photographers channels		фотографія		фотографи
---------------------------	--	------------	--	-----------

Instagram, з його фокусом на візуальному контенті, став важливою платформою для фотографів, які працюють з естетично виразними, емоційно насиченими зображеннями. Багато українських фотографів використовують Instagram для створення візуальних наративів про Україну, її культуру, історію, сучасні трансформації. Наприклад, проєкт «Ukrainer» використовує Instagram для публікації фотографій, які візуалізують культурне, етнічне, географічне різноманіття України, формуючи наратив про українську ідентичність як багатогранну, інклюзивну, відкриту до різноманіття.

Facebook, з його можливістю поєднувати фотографії з розгорнутими текстами, став платформою для більш контекстуалізованої, аналітичної документальної фотографії. Українські фотографи та фотожурналісти використовують Facebook для публікації фоторепортажів, фотоесе, документальних проєктів, які потребують текстового супроводу. Наприклад, проєкт «Післямова» використовує Facebook для публікації фотографій та історій людей, які пережили окупацію, втратили близьких, стали переселенцями. Ці фотографії та тексти формують наратив про травматичний досвід війни, але водночас і про стійкість, адаптивність, здатність до відновлення.

Twitter, з його фокусом на оперативності, став важливою платформою для поширення актуальних новинних фотографій, особливо в контексті військових дій. Українські фотожурналісти, військові, волонтери використовують Twitter для миттєвої публікації фотографій з місця подій, які часто стають першоджерелом інформації для міжнародних медіа та громадськості. Наприклад, фотографії з місця ракетного удару по Києву, опубліковані в Twitter за кілька хвилин після атаки, дозволяють оперативно інформувати світ про характер та масштаб російської агресії.

Telegram, з його можливістю створювати канали для трансляції контенту та спільноти для обговорення, став важливою платформою для поширення візуального контенту в умовах війни (Таблиця 8). Українські військові, волонтери, журналісти використовують Telegram для публікації фотографій та відео з фронту, окупованих територій, місць гуманітарних криз. Наприклад, канал «Маріуполь зараз» під час облоги міста став ключовим джерелом візуальної інформації про гуманітарну катастрофу в Маріуполі.

TikTok, з його фокусом на коротких відео, став несподіваною, але важливою платформою для поширення візуального контенту про війну, особливо серед молодшої аудиторії. Українські військові, волонтери, звичайні громадяни використовують TikTok для документування свого досвіду війни, часто в форматі, який поєднує трагічне з гумористичним, серйозне з іронічним. Наприклад, відео українських військових, які танцюють на тлі бойової техніки або виконують популярні TikTok-челенджі в окопах, стали вірусними, формуючи наратив про українців як націю, здатну зберігати почуття гумору та життєрадісність навіть у найскладніших умовах.

Розвиток соціальних медіа та смартфонів з якісними камерами демократизував процес створення та поширення фотографій. Тепер кожен громадянин з мобільним телефоном може стати фотографом, документалістом, свідком історичних подій. Така демократизація має кілька важливих наслідків для впливу документальної фотографії на формування національної свідомості.

По-перше, значно розширюється географічне та соціальне охоплення документальної фотографії. Якщо раніше професійні фотографи зосереджувалися переважно на великих містах, важливих подіях, відомих особистостях, то тепер візуально документуються найвіддаленіші куточки країни, повсякденне життя різних соціальних груп, локальні події, які раніше залишалися поза увагою медіа.

По-друге, демократизація фотографії сприяє розвитку громадянської журналістики – коли звичайні громадяни документують та поширюють

інформацію про події, свідками яких вони стали. Особливо важливою ця тенденція стала в контексті російської агресії. Мешканці окупованих територій, прифронтових зон, міст під обстрілами використовують смартфони для документування свого досвіду, фіксації воєнних злочинів, руйнувань цивільної інфраструктури. Фотографії часто стають першоджерелом інформації для професійних медіа, правозахисних організацій, міжнародних інституцій.

По-третє, демократизація фотографії сприяє формуванню горизонтальних зв'язків між різними спільнотами, регіонами, соціальними групами. Люди з різних частин України діляться своїм візуальним досвідом, своїми історіями, своїм баченням подій. Сприяє формуванню відчуття спільності, солідарності, взаєморозуміння, що є важливим елементом національної свідомості.

Однак демократизація фотографії створює і певні виклики. Зростає кількість неперевіреної, недостовірної візуальної інформації, маніпуляцій, фейків. В умовах інформаційної війни російська пропаганда активно використовує підроблені, постановочні фотографії для дискредитації України, формування негативного образу українських військових, виправдання агресії. Для протидії цим маніпуляціям розвиваються нові практики верифікації візуального контенту – геолокація, аналіз метаданих, пошук оригінального джерела, перехресна перевірка з іншими джерелами. Українські медіа та організації громадянського суспільства створюють спеціалізовані проекти з перевірки достовірності візуального контенту, проводять тренінги з медіаграмотності для населення.

Соціальні медіа створюють нові форми взаємодії аудиторії з документальною фотографією, трансформуючи процес формування колективної пам'яті та національної свідомості. На відміну від традиційних медіа, де аудиторія була переважно пасивним споживачем контенту, соціальні медіа дозволяють користувачам активно взаємодіяти з фотографіями – коментувати, ділитися, реміксувати, контекстуалізувати.

Коментарі до фотографій стають простором для публічного обговорення, осмислення, інтерпретації візуальних образів. Користувачі діляться своїми емоціями, спогадами, думками, створюючи додаткові шари значень навколо фотографій. Ці дискусії сприяють формуванню колективної пам'яті, осмисленню травматичного досвіду, формуванню спільних наративів про події.

Практика поширення фотографій через репости, шеринги, пересилання в месенджерах створює нові моделі циркуляції візуального контенту. Фотографії, які резонують з аудиторією, можуть стати вірусними, досягаючи мільйонів людей за короткий час. Ця вірусність сприяє формуванню спільного візуального досвіду, спільних емоційних реакцій, спільних точок відліку в колективній пам'яті. Наприклад, фотографія українського солдата, який годує kota на руїнах будинку в Бахмуті, стала вірусною в соціальних мережах, символізуючи збереження людяності та турботи посеред руйнувань війни.

Реміксування та апропріація фотографій – коли користувачі створюють меми, колажі, ілюстрації на основі документальних фотографій – стають формою колективного осмислення та інтерпретації візуальних образів. Ці творчі практики дозволяють аудиторії активно брати участь у конструюванні значень, у формуванні візуальних наративів про події. Наприклад, фотографія українського фермера, який на тракторі буксирує російський танк, стала основою для численних мемів, карикатур, ілюстрацій, які використовують гумор, іронію, сарказм як форму опору та подолання травми.

Контекстуалізація фотографій – коли користувачі додають історичний, політичний, культурний контекст до візуальних образів – дозволяє формувати більш складні, багаторівневі наративи. Користувачі соціальних мереж часто доповнюють фотографії історичними довідками, особистими спогадами, цитатами з літератури, посиланнями на інші події, створюючи інтертекстуальні зв'язки, які збагачують значення візуальних образів.

Ці нові форми взаємодії з документальною фотографією трансформують процес формування колективної пам'яті та національної свідомості. Пам'ять

стає більш демократичною, інклюзивною, мультиперспективною – вона включає різні голоси, різні інтерпретації, різні емоційні реакції. Водночас вона стає більш фрагментованою, мозаїчною, нелінійною – користувачі взаємодіють з окремими фотографіями, епізодами, моментами, а не з цілісними, лінійними наративами.

Специфіка соціальних медіа як платформи для поширення документальної фотографії впливає на характер її сприйняття аудиторією та, відповідно, на її вплив на формування національної свідомості. Можна виділити кілька ключових особливостей сприйняття фотографії в соціальних медіа.

По-перше, контекст сприйняття фотографії стає більш фрагментованим, мозаїчним. Користувачі соціальних мереж переглядають фотографії в потоці різноманітного контенту – від новин до розваг, від особистих повідомлень друзів до реклами. Фотографії війни можуть з'являтися в стрічці поруч з фотографіями вечірок, відпусток, їжі, домашніх тварин. Цей контраст може посилювати емоційний вплив фотографій, але водночас і створювати ефект нормалізації, звикання до травматичних образів.

По-друге, час сприйняття фотографії скорочується. У безперервному потоці контенту користувачі проводять менше часу з кожним окремим зображенням, що може зменшувати глибину його впливу, здатність викликати рефлексію, осмислення. Однак фотографії, які викликають сильну емоційну реакцію, можуть затримувати увагу, спонукати до більш тривалого взаємодії.

По-третє, алгоритми соціальних мереж впливають на те, які фотографії бачать користувачі. Алгоритми, які персоналізують стрічку новин на основі попередньої активності користувача, можуть створювати «інформаційні бульбашки», де люди бачать переважно контент, який відповідає їхнім уже сформованим поглядам, уподобанням, інтересам. Це може посилювати поляризацію суспільства, обмежувати можливості для діалогу, взаєморозуміння.

По-четверте, соціальні медіа сприяють емоційному, афективному сприйняттю фотографій. Алгоритми соціальних мереж надають перевагу контенту, який викликає сильні емоційні реакції, спонукає до взаємодії – лайків, коментарів, репостів. Це може призводити до домінування сенсаційних, шокуючих, емоційно насичених фотографій над більш нюансованими, складними, аналітичними візуальними наративами.

По-п'яте, соціальні медіа створюють ефект «постійного теперішнього», де минулі події швидко витісняються новими, а історичний контекст, причинно-наслідкові зв'язки між подіями розмиваються. Це може ускладнювати формування цілісного, зв'язного наративу про історичні процеси, трансформації, конфлікти.

Ці особливості сприйняття документальної фотографії в соціальних медіа створюють як нові можливості, так і виклики для її впливу на формування національної свідомості. З одного боку, соціальні медіа дозволяють охопити широку аудиторію, створити емоційний зв'язок, мобілізувати солідарність, сформувати спільний візуальний досвід. З іншого боку, фрагментація, швидкоплинність, алгоритмічна фільтрація, емоційна надмірність можуть ускладнювати формування глибокого, рефлексивного, критичного розуміння візуальних наративів.

Українські фотографи та медіа розробляють різноманітні стратегії адаптації документальної фотографії до специфіки цифрового середовища, прагнучи максимізувати її вплив на формування національної свідомості та мінімізувати негативні аспекти сприйняття в соціальних медіа.

Однією з таких стратегій є створення довгострокових документальних проєктів, які поєднують оперативну, новинну фотографію з глибоким, аналітичним дослідженням тем, процесів, спільнот. Наприклад, проєкт «5:9» фотографа О. Чекменьова документує життя переселенців з Донбасу протягом тривалого часу, фіксує не лише момент переселення, але й процес адаптації, інтеграції, побудови нового життя. Такі проєкти дозволяють формувати більш складні, нюансовані, контекстуалізовані візуальні наративи,

які виходять за межі фрагментованого, миттєвого сприйняття в соціальних медіа.

Іншою стратегією є мультимедійний підхід, який поєднує фотографії з текстом, відео, аудіо, інтерактивними елементами. Наприклад, проєкт «Голоси Маріуполя» поєднує фотографії зруйнованого міста з аудіозаписами свідчень мешканців, інтерактивною картою, текстовими історіями. Такий підхід дозволяє створювати більш об'ємний, багатовимірний наратив, який апелює до різних органів чуття, різних форм сприйняття, різних рівнів розуміння.

Важливою стратегією є створення спеціалізованих платформ для документальної фотографії, які виходять за межі комерційних соціальних мереж з їхніми алгоритмами, обмеженнями, комерційною логікою. Наприклад, проєкт «Війна. фото» створює цифровий архів документальної фотографії про російсько-українську війну, який дозволяє систематизувати, контекстуалізувати, зберігати фотографії для майбутніх поколінь. Такі платформи сприяють формуванню більш цілісного, зв'язного, історично контекстуалізованого візуального наративу.

Стратегія колаборативної документалістики передбачає залучення різних акторів – професійних фотографів, журналістів, істориків, свідків подій, місцевих громад – до створення спільного візуального наративу. Наприклад, проєкт «Українці в об'єктиві» запрошує звичайних громадян надсилати свої фотографії повсякденного життя в умовах війни, які потім кураторуються, контекстуалізуються, публікуються професійними фотографами та журналістами. Така колаборація дозволяє поєднувати демократичність, інклюзивність громадянської журналістики з професійними стандартами, експертизою, контекстуалізацією.

Освітня стратегія передбачає розвиток медіаграмотності, візуальної грамотності, критичного мислення аудиторії. Українські медіа, освітні інституції, організації громадянського суспільства проводять тренінги, воркшопи, створюють освітні матеріали, які допомагають людям більш свідомо, критично, рефлексивно взаємодіяти з документальною фотографією

в цифровому середовищі. Наприклад, проєкт «Медіаграмотність для всіх» створює навчальні модулі з аналізу та інтерпретації візуального контенту в соціальних медіа, розпізнавання маніпуляцій, фейків, пропаганди.

Таким чином, розвиток соціальних медіа докорінно змінив характер створення, поширення та сприйняття документальної фотографії, створивши нові можливості та виклики для її впливу на формування національної свідомості. Демократизація фотографії, нові форми взаємодії з аудиторією, трансформація контексту сприйняття, розвиток стратегій адаптації до цифрового середовища – всі ці процеси свідчать про формування нової екосистеми документальної фотографії, яка відповідає викликам цифрової епохи та потребам суспільства в умовах екзистенційних загроз.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити ряд важливих висновків щодо ролі документальної фотографії у формуванні національної свідомості українців у період незалежності.

1. Документальна фотографія є потужним інструментом візуальної комунікації, який поєднує об'єктивне відображення дійсності з суб'єктивною інтерпретацією, індивідуальне сприйняття з колективними наративами. Ця складна природа робить документальну фотографію ефективним засобом формування національної свідомості, здатним впливати на колективну пам'ять, ідентичність, ціннісні орієнтації. В українському контексті документальна фотографія відіграє особливу роль як інструмент деколонізації культурної свідомості, формування власних культурних кодів та символів, відмінних від імперських наративів.

2. Методологія дослідження документальної фотографії як інструменту формування національної свідомості потребує комплексного підходу, що поєднує семіотичний, дискурсивний, наративний аналіз, візуальну етнографію, контент-аналіз, порівняльний та інтерсекційний підходи. Такий методологічний плюралізм дозволяє розглядати документальну фотографію в різних аспектах – як систему знаків і символів, як елемент соціальних дискурсів, як частину культурних практик, як компонент національних наративів.

3. Розвиток української документальної фотографії періоду незалежності відображає складні соціополітичні трансформації, які переживало українське суспільство. Виділено п'ять ключових етапів: (1) 1991-1999 – становлення національної документалістики; (2) 2000-2004 – професіоналізація та комерціалізація; (3) 2004-2013 – від Помаранчевої революції до Євромайдану; (4) 2013-2022 – Революція Гідності, анексія

Криму, війна на Донбасі; (5) 2022-2024 – повномасштабне російське вторгнення. Кожен з цих етапів характеризується специфічними темами, естетикою, підходами до репрезентації дійсності та впливом на формування національної свідомості.

4. Трансформація тематичних напрямків в українській документальній фотографії періоду незалежності відображає еволюцію національної свідомості – від початкового фокусу на зовнішніх атрибутах національної ідентичності до глибокого дослідження її сутності, від фіксації офіційних політичних подій до документування громадянської активності, від відображення соціальних проблем до фіксації спроб їх вирішення силами суспільства. Виявлено ключові тематичні напрямки: національна ідентичність та деколонізація; політичні трансформації та громадянське суспільство; війна та її наслідки; соціальні трансформації та повсякденність; культурна ідентичність та мистецтво.

5. Інституційна інфраструктура фотожурналістики та документальної фотографії в Україні пройшла складний шлях розвитку – від обмежених можливостей початку 1990-х років до розгалуженої системи інституцій, що забезпечують створення, поширення, збереження та осмислення документальної фотографії. Ключовими елементами цієї інфраструктури є медіа як платформа для документальної фотографії, фотоагентства та професійні об'єднання, освітня інфраструктура, виставкові простори та фестивалі, видавнича інфраструктура. Розвиток цієї інфраструктури створює умови для ефективного функціонування документальної фотографії як інструменту формування національної свідомості.

6. Репрезентація національної ідентичності в документальній фотографії українських медіа пройшла складний шлях еволюції – від етнографічного, фольклорного розуміння національної ідентичності на початку 1990-х років до громадянської, інклюзивної моделі, яка

формується в контексті боротьби за незалежність, територіальну цілісність, європейський вибір. Виявлено ключові аспекти репрезентації національної ідентичності: візуальні маркери національної ідентичності; ландшафт та територія як маркери національної ідентичності; історична пам'ять та національні наративи; репрезентація національного характеру та цінностей; репрезентація етнічного та культурного різноманіття.

7. Документальна фотографія активно відображає соціополітичні трансформації, які відбуваються в українському суспільстві протягом періоду незалежності. Вона не лише фіксує зміни в політичній системі, соціальній структурі, економіці, культурі, міжнародних відносинах, але й формує візуальні наративи про природу та напрямок трансформацій, їх вплив на національну свідомість та ідентичність. Особливу роль відіграє документальна фотографія в контексті російської агресії, візуалізуючи екзистенційну боротьбу українського суспільства за збереження своєї незалежності, ідентичності, цінностей.

8. Військові конфлікти, які Україна переживає з 2014 року, докорінно змінили українську документальну фотографію та її вплив на формування національної свідомості. Трансформувалася тематика, естетика, етичні принципи, функції фотографії в суспільстві. Документальна фотографія стала важливим інструментом документування та свідчення, формування наративу опору, мобілізації солідарності, конструювання національної ідентичності, міжнародної комунікації, терапевтичного осмислення травматичного досвіду. В умовах російської агресії документальна фотографія стала формою опору та інструментом збереження національної ідентичності.

9. Розвиток соціальних медіа докорінно змінив характер створення, поширення та сприйняття документальної фотографії, створивши нові можливості та виклики для її впливу на формування національної свідомості. Демократизація фотографії, нові форми

взаємодії з аудиторією, трансформація контексту сприйняття, розвиток стратегій адаптації до цифрового середовища – всі ці процеси свідчать про формування нової екосистеми документальної фотографії, яка відповідає викликам цифрової епохи та потребам суспільства в умовах екзистенційних загроз.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що документальна фотографія є потужним інструментом формування національної свідомості українців у період незалежності. Вона не лише відображає, але й активно формує візуальні наративи про націю, її історію, територію, цінності, характер, ідентичність. Особливу роль відіграє документальна фотографія в контексті російської агресії, візуалізуючи екзистенційну боротьбу нації за виживання та збереження своєї ідентичності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом довгострокових наслідків російсько-української війни для розвитку документальної фотографії та її впливу на формування національної свідомості; з дослідженням ролі документальної фотографії в процесах деколонізації та формування пост-імперської української ідентичності; з аналізом впливу нових технологій (штучний інтелект, віртуальна та доповнена реальність) на розвиток документальної фотографії та її роль у формуванні національної свідомості; з порівняльним дослідженням ролі документальної фотографії у формуванні національної свідомості в різних постколоніальних, постконфліктних суспільствах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодріяр Жан. Симулякри і симуляція. Київ: основа, 2004.
2. Ємельянова Т. О., Маркітан Л. П. Документознавство аудіовізуальне. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник : навч. посібник* / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко [та ін.]. Київ, 2008. С. 201–210.
3. Золотухін Д. Ю. Біла Книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014–2018. Київ, 2018. 384 с.
4. Красилюк Я. В. Фотографія як джерело історичного дослідження. *Гуржіївські історичні читання*. 2014. Вип. 7. С. 101–103.
5. Маркітан Л. П. Джерела кінофотодокументальні. *Джерелознавство історії України : довідник* / ред. кол.: Г. В. Боряк, І. Н. Войцехівська, Я. С. Калакура (заст. голови) [та ін.]. Київ : Київський університет ім. Т. Шевченка, 1998. 212 с.
6. Маркітан Л. П. Інформаційний потенціал кінофотовідеодокументів як історичного джерела. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 34–49.
7. Мартинова І. С. Використання фотографії при вивченні історії в школі. *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф.* / упоряд. Г. Г. Яковенко. Харків : ХНПУ, 2016. Вип. 8. С. 215–218.
8. Мелекесцев К. Історія України в політичних маніпуляціях епохи постправди. *Історичні і політологічні дослідження*. 2020. № 1 (66). С. 130–142. DOI: 10.31558/2079-1828.2020.1.10.
9. Мелекесцев К. Ключові питання історії України в контексті нових маніпулятивних технологій у мережі інтернет. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті: зб. наук. пр. за матеріалами*

- всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (11–12 червня 2020 р.).
 Львів: Друкарня ЛНМУ ім. Данила Галицького, 2020. С. 41–44.
10. Barthes R. *La chambre claire. Note sur la photographie*. Editions de l’Etoile, Gallimord, Le Saul, 1980
 11. Blakemore E. How Photos Became a Weapon in Stalin's Great Purge. *History Channel*. April 8, 2020.
 12. Bychko T. *Out of Time* / ed. by D. Solomons. United Kingdom : Bump Books, 2020. 32 p.
 13. Chekmenev A. *Pharmakon. Ambulance*. Palermo : 89books, 2021. 132 p.
 14. Fawns T. Photography and the disruption of memory and meaning. *Ubiquity: The Journal of Pervasive Media*. 2014.
 15. Kurmaz S. *Вожделение (Lust)*. Palermo : 89books, 2020. 296 p.
 16. Melnitchenko S. *Fundamental Space Explorations of Naked Singularity*. Palermo : 89books, 2021.
 17. Mikhailov B. *Viscidity*. New York : PPP Editions, 2020.
 18. Poly J. *Ukrzaliznytsia*. London : Antennebooks, 2020. 224 p.
 19. Roush P. *Chaos of Memories: Surviving Archives and the Ruins of History According to the Found Photo Foundation: ORDER AND COLLAPSE THE LIVES OF ARCHIVES*. Gothenburg : Art And Theory Publishing, 2016.
 20. Sontag S. *On photography*. RosettaBooks LLC, New York, 2005.
 21. Bird In Flight. Навіщо таке знімати? URL: <https://birdinflight.com/nathnennya-2/dosvid/ambulance-chekmenev.html> (дата звернення: 31.05.2025).

22. Citifox. Фотофакт: Жестокое убийство президента США Джона Ф. Кеннеди. URL: <https://citifox.ru/2019/12/08/fotofakt-zhestokoe-ubiystvo-preziden/> (дата звернення: 31.05.2025).
23. Der Mythos Lebt Weiter 100 Jahre Leica Fotografie. Leica Camera. URL: <https://de.leica-camera.com/Die-LeicaWelt/Leica-100-years/100-Jahre-Leica-Fotografie/Iconic-photos> (дата звернення: 31.05.2025).
24. Dzherelo: Український журнал мистецтва і науки. URL: <https://ukrainianartscience.in.ua/index.php/uad/article/view/278> (дата звернення: 31.05.2025).
25. Джулай Д. Заборонені та невідомі фото Голодомору 1932–1933 років: дослідники створили унікальну фото базу. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zaboroneni-photo-holodomoru-henotsydu/31159689.html> (дата звернення: 31.05.2025).
26. Feerick J. Long Before Photoshop, the Soviets Mastered the Art of Erasing People from Photographs — and History Too. *Open Culture*. 21.08.2017. URL: <https://www.openculture.com/2017/08/long-before-photoshop-the-soviets-mastered-the-art-of-erasing-people-from-photographs-and-history-too.html> (дата звернення: 31.05.2025).
27. Holodomor Photo Directory. *Holodomor Research and Education Consortium*. URL: <https://vitacollections.ca/HREC-holodomorphotodirectory/search> (дата звернення: 31.05.2025).
28. Media Leaks. Новалис А. Фейковые герои Новороссии и «камень-русофоб». URL: https://medialeaks.ru/1802yt_rusofob/ (дата звернення: 31.05.2025).
29. Melnitchenko S. Fundamental Space Explorations of Naked Singularity. URL: <https://melnitchenko.com/gallery/fundamental-space-explorations-of-naked-singularity/> (дата звернення: 31.05.2025).
30. Мироненко В. Жадання Саші Курмаза. *Untitled*. URL: <https://www.untitled.in.ua/post/lust-sasha-kurmaz> (дата звернення: 31.05.2025).

31. Military Cabinet. Піарники Вермахту. 29.04.2020. URL: <https://militarycabinet.com/publikacii/piarniki-vermahtu/> (дата звернення: 31.05.2025).
32. Пилипейко А. Відомі фотографії з історії, які насправді є монтажем. *Tanu News*. 07.12.2018. URL: <https://tanunews.wordpress.com/2018/12/07/vidomi-fotografii-z-istorii-yaki-naspravdi-e-montazhem/> (дата звернення: 31.05.2025).
33. Репозиторій електронних ресурсів НаУКМА. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7bb26911-a8ed-4be1-842a-f7b85d689b79/content> (дата звернення: 31.05.2025).
34. Rattos A. OUT OF TIME. *Woofers Magazine*. URL: <https://woofermagazine.com/2023/05/09/elementor-684/> (дата звернення: 31.05.2025).
35. Сідаш Я. Фотокнига «В'язкість» Бориса Михайлова. *Untitled*. URL: <https://www.untitled.in.ua/post/viscosityboris-mikhailov-book> (дата звернення: 31.05.2025).
36. Сьогодні – день фотографа. *Дзеркало медіа*. URL: <https://dzerkalo.media/news/sogodni-den-fotografa> (дата звернення: 31.05.2025).
37. United States Holocaust Memorial Museum. URL: <https://www.ushmm.org/> (дата звернення: 31.05.2025).
38. УНІАН. Міжнародний день фотографа: добірка коубів про найкращу професію. URL: <https://www.unian.ua/society/10184045-mizhnarodniy-den-fotografa-dobirka-koubiv-pro-naykrashchu-profesiyu-video.html> (дата звернення: 31.05.2025).

ДОДАТКИ**Додаток А**

**А.1. Невідомий фотограф, генерал Вул і службовці на вулиці Реаль,
Сальтільо, Мексика, бл. 1847 рік**

А.2. Роджер Фентон, Долина тіні смерті, 23 квітня 1855 року

**А.3. Метью Бреді, Палата в лікарні. Відновлювальний табір,
Александрія, штат Вірджинія. 1861 р.**

А.4. Джеймс Френсіс Герлі. Ранок у Пашендейлі, 1917

Б.1. Скріншот сайту Школа фотографії Віктора Маруценка

Б.2 Скріншот сайту Школа фотографії Віктора Маруценка

Додаток В

В.1 Скріншоти із сайту та соціальних мереж Євгена Малолєтки

В.2 Скріншоти із соціальних мереж Костянтина та Влади Ліберових

В.3 Скріншоти із сайту та соціальних мереж Євгена Малолєтки

Добаток Г

Г.1 Скріншоти із сайту та соціальних мереж Мстислава Чернова, періоду повномаштабного вторгнення Росії на територію України

Г.2 Скріншоти робіт Мстислава Чернова із сайту Української асоціації професійних фотографів, періоду Революції Гідності

